

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему **ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ПОВІСТЯХ С. ГРИДІНА
ДЛЯ ПІДЛІТКІВ**

Виконала: студентка магістратури, групи 8.0358-1у
спеціальності 035 «Філологія»
освітньої програми «Українська мова та література»
спеціалізації 035.01 «Українська мова та література»

_____ А. Р. Шкабарня

Керівник доцент, к. філол. н. _____ О. А. Слижук

Рецензент доцент, к. філол. н. _____ Ю. Р. Курилова

ЗАПОРІЖЖЯ
2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет: філологічний

Кафедра: української літератури

Рівень вищої освіти: магістр

Освітня програма: «Українська мова та література»

Спеціальність: 035 «Філологія»

Спеціалізація: 035.01 «Українська мова та література»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри української літератури

доцент Н.В. Горбач

« _____ » _____ 2018 р.

ЗАВДАННЯ

на кваліфікаційну роботу магістра

Шкабарні Аліні Русланівні

1. Тема роботи: Гендерна ідентичність у повістях С. Гридіна для підлітків,

керівник проекту: Слижук Олеся Алімівна, к. пед. н., доцент

затверджені наказом ЗНУ від «24» травня 2019 р. № 781-с

2. Строк подання студенткою роботи: 25.12.2019 р

3. Вихідні дані до роботи: повісті С. Гридіна «Не такий», «Не-Ангел», «Незрозумілі», «Відчайдушні», «І паралельні перетинаються», наукові праці У. Баран, Т. Качак, В. Кизилової, О. Луцевської, Л. Овдійчук, О. Слижук та ін.

4. Перелік питань, що їх належить розробити:

1. Художні маркери фемінного / маскулінного у прозі для підлітків

2. Типологія героїнь / героїв у сучасній літературі для юних читачів

3. Творчість С. Гридіна у контексті сучасної літератури для підлітків

4. Тема дорослішання та еволюція характерів героїв у повістях С. Гридіна

5. Гендерна ідентичність на її вияви у вчинках героїв С. Гридіна: поведінковий аспект

6. Прийоми трансляції авторського досвіду у повістях С. Гридіна для підлітків

5. Перелік графічного матеріалу _____

6. Консультанти з роботи, із зазначенням розділів, що їх стосуються

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
<i>Вступ</i>	<i>Слижук О. А., доцент</i>	<i>27.11.2018</i>	<i>27.11.2018</i>
<i>Розділ 1</i>	<i>Слижук О. А., доцент</i>	<i>08.12.2018</i>	<i>08.12.2018</i>
<i>Розділ 2</i>	<i>Слижук О. А., доцент</i>	<i>14.03.2019</i>	<i>14.03.2019</i>
<i>Висновки</i>	<i>Слижук О. А., доцент</i>	<i>12.10.2019</i>	<i>12.10.2019</i>

7. Дата видачі завдання: 04.10.2018

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва частин та етапи роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1.	Пошук наукових джерел з теми дослідження, їх вивчення та аналіз; укладання бібліографії	жовтень 2018	виконано
2.	Добір фактичного матеріалу	листопад 2018	виконано
3.	Написання вступу, першого розділу	грудень 2018 – лютий 2019	виконано
4.	Написання другого розділу роботи	березень-травень 2019	виконано
5.	Формулювання висновків	жовтень-листопад 2019	виконано
6.	Оформлення роботи, одержання відгуку та рецензії	грудень 2019	виконано
7.	Захист	січень 2020 року	

Студент _____ А. Р. Шкабарня

Керівник _____ О.А. Слижук

Нормоконтроль пройдено.

Нормоконтролер _____ О. А. Проценко

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота освітнього рівня «магістр» «Гендерна ідентичність у повістях С. Гридіна для підлітків» містить 74 сторінки. Для проведення дослідження опрацьовано 86 наукових джерел.

Мета роботи: виявити, проаналізувати й систематизувати засоби характеротворення у повістях С. Гридіна для підлітків, які сприяють вияву гендерної ідентичності образів-персонажів;

У процесі дослідження реалізувалися такі **завдання:**

- проаналізовано художні маркери фемінного / маскулінного у прозі для підлітків;
- розглянуто типологію героїнь / героїв у сучасній літературі для юних читачів;
- зроблено огляд творчості С. Гридіна в контексті сучасної літератури для підлітків;
- простежено еволюцію моделювання характерів образів-персонажів у повістях С. Гридіна для підліткового читання;
- виокремлено маркери гендерної ідентичності персонажів цих творів у поведінковому аспекті;
- проаналізовано прийоми трансляції авторського досвіду в аналізованій прозі;
- узагальнено результати дослідження.

Об'єкт дослідження: повісті С. Гридіна для підлітків «Не такий», «Не-Ангел», «Незрозумілі», «Відчайдушні», «І паралельні перетинаються».

Предмет дослідження: прийоми характеротворення образів-персонажів крізь призму вияву їх гендерної ідентичності у повістях С. Гридіна для підліткового читання.

У роботі були застосовані такі методи в синтетичному поєднанні: герменевтичний, історико-типологічний, психоаналітичний та описовий, які використовувались у доборі, описі матеріалу та під час його аналізу.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше здійснена спроба комплексного аналізу творчого доробку С. Гридіна у світлі гендерного дискурсу та виділення маркерів фемінної / маскуліної поведінки персонажів-підлітків.

Сфера застосування. Основні положення дослідження можуть бути використані в подальшій розробці літературознавчих проблем з обраної теми, для читання лекційних курсів з історії української літератури та теорії літератури, в дослідженнях проблем поетики сучасної української прози; у проведенні семінарів; у підготовці сучасних підручників і навчальних посібників для загальноосвітніх шкіл та вищих навчальних закладів.

Ключові слова: ГЕНДЕР, ЕВОЛЮЦІЯ ХАРАКТЕРУ, ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ПІДЛІТКІВ, ПРОБЛЕМАТИКА, ПСИХОАНАЛІЗ, РЕАЛІСТИЧНА ПОВІСТЬ, ХУДОЖНЄ ВІДТВОРЕННЯ.

ABSTRACT

Master's qualification work «The Gender Identity in S. Grydin's Novels for teenagers» contains 74 pages. To perform the work 86 scientific sources were treated.

The aim of the work: identify, analyze and systematize the means of character formation in S. Gridin's stories for adolescents who contribute to the manifestation of gender identity of character images.

To perform this work the following tasks were done:

- artistic markers of feminine / masculine in teen prose were analyzed;
- the typology of heroines / heroes in contemporary literature for young readers is considered;
- an overview of S. Gridin's work in the context of contemporary literature for adolescents;
- the evolution of character modeling in S. Gridin's stories for teenage reading has been traced;
- the markers of gender identity of the characters of these works in the behavioral aspect are highlighted;
- methods of translation of author's experience in the analyzed prose are analyzed;
- the results of the study are summarized.

The object of study: S. Gridin's stories for teens "Not like this", "No-Angel", "Unclear", "Desperate", "And the parallel intersect".

The subject of study: techniques of character formation of characters through the lens of manifesting their gender identity in S. Gridin's stories for teenage reading.

Research methods. In the work, the following methods were used in a synthetic combination: gender analysis, hermeneutic, psychoanalytic and analytical and descriptive methods used in the selection, description of the material and during its analysis.

The scientific novelty is that for the first time an attempt has been made to comprehensively analyze the creative work of S. Gridin in the light of gender discourse and to highlight markers of feminine / masculine behavior of adolescent characters.

Practical significance. The main provisions of the study can be used in the further development of literary problems on the selected topic, for reading lectures on the history of Ukrainian literature and theory of literature, in the study of the problems of poetics of contemporary Ukrainian prose; in conducting seminars; in the preparation of modern textbooks and textbooks for secondary schools and colleges.

Keywords: GENDER, EVOLUTION OF THE CHARACTER, LITERATURE FOR TEENAGERS, PROBLEMATIC, PSYCHOANALYZE, REALISTIC STORIES, ARTISTIC REPRODUCTION.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ГЕНДЕРНИЙ ДИСКУРС СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕАЛІСТИЧНОЇ ПРОЗИ ДЛЯ ПІДЛІТКІВ.....	12
1.1. Художні маркери фемінного / маскулінного у прозі для підлітків.....	12
1.2. Типологія героїнь / героїв у сучасній літературі для юних читачів.....	23
РОЗДІЛ 2. ГЕНДЕРНІ ПОЗИЦІЇ ГЕРОЇВ ПОВІСТЕЙ С. ГРИДІНА ДЛЯ ПІДЛІТКІВ.....	32
2.1. Творчість С. Гридiна у контексті сучасної літератури для підлітків.....	32
2.2. Тема дорослішання та еволюція характерів героїв у повістях С. Гридiна..	39
2.3. Гендерна ідентичність на її вияви у вчинках героїв С. Гридiна: поведінковий аспект.....	43
2.4. Прийоми трансляції авторського досвіду у повістях С. Гридiна для підлітків.....	55
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасна українська література для підлітків – самобутній літературний феномен, який активно розвивається й потребує дослідження й популяризації в соціумі загалом, але найбільше – серед юних читачів. Він вирізняється новими ідеями, жанрово-стильовими експериментами та особливим рівнем комунікації автора і юного читача.

Сучасна проза для дітей та юнацтва має знакову на сьогодні тенденцію – розвиток гендерно маркованої реалістичної прози для підлітків, що зумовлює дослідження побутування гендерних стереотипів у ній.

Донедавна це питання не було в полі особливої уваги науковців, оскільки література для дітей та юнацтва, на думку багатьох учених, не заслуговувала на серйозні дослідження. Останнім часом ситуація кардинально змінилась: праці літературознавців, психологів, педагогів, культурологів у галузі підліткової літератури набувають популярності, особливо завдяки створенню Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва та його інтенсивній роботі упродовж 2011–2016 рр., активізувався процес вивчення цієї самобутньої частини сучасної літератури. У полі зору науковців – художнє відображення в сучасній літературі питань гендерної самовизначеності підлітків, фемінні та маскулінні маркери їхньої поведінки в період дорослішання.

Підлітковий вік вважається перехідним: діти у цей час проходять шлях становлення від дитини до дорослого, намагаються гендерно ідентифікувати себе, навчитися справлятися з вже такими «дорослими» проблемами. Інструментарій феміністичної критики, маскулінних та гендерних студій увиразнює розуміння реалістичних підліткових текстів з гендерним маркуванням.

У контексті гендерних теорій розглядають повісті прозу для підлітків сучасних письменників української Василя Теремка, Оксани Думанської, Оксани Луцевської, Ірини Мацко, Дзвінки Матіяш, Олени Рижко, Ольги Купріян, Степана Процюка та ін.

Художню специфіку гендерного дискурсу в літературі для підлітків досліджують Агеєва В. П., Кобелянська Л. С. [1], Дибовська О. В. [16], Дишко Х. [18], Качак Т. [27, 30], Л Кизилова В. [31, 32], Соловійова О. [72]. Творчість С. Гридїна в контексті сучасної прози для дітей та юнацтва розглядають О. Думанська [19], Т. Качак [28], О. Купріян [43], Л. Овдійчук [54], С. Пиркало [59] та ін.

Наразі відбувається пошук шляхів активного залучення підлітків до читання. А це можливо лише за умови, якщо в літературі будуть порушені важливі для них проблеми. Персонажі таких творів повинні бути схожими на своїх читачів та стати для них друзями й порадиниками.

Теоретичні проблеми підліткової прози стали об'єктом вивчення зарубіжних літературознавців Джона Х. Бушмана [80], М. Карта [81] та Д. Нідей [82] та українських учених Т. Качак [30], В. Кизилової [33] та ін.

Творчість С. Гридїна була предметом розгляду критиків та літературознавців. Окремі аспекти та особливості його казкових та пригодницьких повістей аналізували Н. Дев'ятко, Т. Качак. Реалістичні повісті цього письменника стали предметом наукових студій О. Гончаренко, Л. Овдійчук, рецензій О. Купріян, Н. Марченко, М. Морозенко, І. Славінської. Проте аналіз художніх прийомів зображення особливостей характеру підлітків у творчому доробку автора у гендерному розрізі ще не були комплексно проаналізовані. Саме цим і зумовлена актуальність теми нашого дослідження.

Мета дослідження: виявити, проаналізувати й систематизувати засоби характеротворення у повістях С. Гридїна для підлітків, які сприяють вияву гендерної ідентичності образів-персонажів;

Для досягнення мети доцільним буде виконання **завдань:**

- проаналізувати художні маркери фемінного / маскулінного у прозі для підлітків;
- розглянути типологію героїнь / героїв у сучасній літературі для юних читачів;
- зробити огляд творчості С. Гридїна в контексті сучасної літератури для підлітків;

- простежити еволюцію моделювання характерів образів-персонажів у повістях С. Гридїна для підліткового читання;
- виокремити маркери гендерної ідентичності персонажів цих творів у поведінковому аспекті;
- проаналізувати прийоми трансляції авторського досвіду в аналізованій прозі;
- узагальнити результати дослідження.

Об'єкт дослідження: повісті С. Гридїна для підлітків «Не такий», «Не-Ангел», «Незрозумілі», «Відчайдушні», «І паралельні перетинаються».

Предмет дослідження: прийоми характеротворення образів-персонажів крізь призму вияву їх гендерної ідентичності у повістях С. Гридїна для підліткового читання.

Методи дослідження. У роботі були застосовані такі методи в синтетичному поєднанні: гендерний аналіз, герменевтичний, історико-типологічний, психоаналітичний та описовий методи, які використовувались у доборі, описі матеріалу та під час його аналізу.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше здійснена спроба комплексного аналізу творчого доробку С. Гридїна у світлі гендерного дискурсу та виділення маркерів фемінної / маскулінної поведінки персонажів-підлітків.

Практичне значення: результати дослідження можуть бути використані під час викладання курсів української літератури для дітей та юнацтва, вступу до літературознавства, на уроках української літератури та в позакласній роботі у загальноосвітніх школах.

Апробація результатів досліджень. Основні положення дослідження обговорювались на міжвишівських наукових читаннях «Українська література від давнини до сучасності: парадигми, напрямки, проблеми (до 80-річчя від дня народження доктора філологічних наук, професора В. Ф. Шевченка)» (25 жовтня, 2017, м. Запоріжжя, ЗНУ); на інтернет-конференціях «Українська література в просторі культури і цивілізації» (24-26 лютого 2017 та 25-27 лютого 2018, м. Запоріжжя, ЗНУ), на X Всеукраїнській студентській науково-

практичній конференції з проблем вищої освіти «Гончарівські читання» (28-29 березня 2018 року, м. Одеса, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського), під час XII університетської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Молода наука-2019», що проходила 15-17 квітня 2019 року.

Публікації. Основні наукові результати дослідження відображено в таких публікаціях:

1. Слижук О. А., Чичерова А. Р. Морально-етичні проблеми в повісті С. Гридїна «Не такий». *Вісник Запорізького національного університету. Сер. Філол. науки.* 2017. № 2. С. 44–49.
2. Слижук О. А., Чичерова А. Р. Проблема родинних стосунків у повісті С. Гридїна «Не-Ангел». *Українська література від давнини до сучасності: парадигми, напрямки, проблеми (до 80-річчя від дня народження доктора філологічних наук професора В. Ф. Шевченка : матеріали між вишівських наукових читань.* Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2017. С. 161–162.
3. Чичерова А. Р. Проблема родинних стосунків у повісті С. Гридїна «Не такий». *Українська література в просторі культури і цивілізації : збірник наукових праць студентів.* Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2017. С. 126–128.
4. Чичерова А. Р. Гендерна ідентичність у повістях С. Гридїна для підлітків. *Українська література в просторі культури і цивілізації : збірник наукових праць студентів.* Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2018. С. 78–80.
5. Чичерова А. Р. Гендерна ідентичність у повісті С. Гридїна «Незрозумілі». *Література й історія: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (11–12 жовтня 2018 р.).* Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2018. С. 167–169.
6. Чичерова А. Р. Маскулінність і героїзм у повісті-детективі С. Гридїна «Відчайдушні». *Українська література в просторі*

культури і цивілізації : збірник наукових праць студентів.

Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2019. С. 103–105.

7. Чичерова А. Р. Поліпроблемність реалістично-психологічної повісті С. Гридїна «Незрозумілі». *Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих учених «Молода наука-2019» : у 5 т.* Запоріжжя : ЗНУ, 2019. Т.2. С 105-107.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, двох розділів, висновків (4 сторінки), списку використаних джерел (86 найменування, подані на 8 сторінках).

РОЗДІЛ 1

ГЕНДЕРНИЙ ДИСКУРС СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕАЛІСТИЧНОЇ ПРОЗИ ДЛЯ ПІДЛІТКІВ

1.1. Художні маркери фемінного / маскулінного у прозі для підлітків

Знаковою тенденцією у сучасній українській літературі для підлітків є розвиток гендерно-маркованої літератури. Саме поняття гендер – полісемантичне: «його тлумачать як соціальну стать (сукупність поведінкових норм та позицій, що асоціюються з особами жіночої або чоловічої статі); як вимір соціальних відносин, усталених у певній культурі; як процес конструювання чоловічого або жіночого суб'єкта; як систему, оскільки гендер – соціально сконструйована нерівність за ознакою статі [1].

Кизилова В. на основі літературознавчих досліджень Мелешко Т. говорить про гендерний підхід як такий, що «ґрунтується на переконанні, що гендер у різні історичні епохи, у різних країнах виявляє себе інакше. По-різному він конструюється й у межах однієї країни в різних письменників, що пов'язано насамперед із тим чи тим художньо-естетичним напрямком (стилем, методом)» [32]. Досить важливим для розуміння гендеру є поняття гендерних ролей – один із видів соціальних ролей, набір очікуваних зразків поведінки (гендерних норм) чоловіків і жінок [71]. У підлітковій літературі активно розглядаються питання гендерної статевої ідентичності особистості, набування фемінних чи маскулічних рис, виокремлення персонажами гендерних ролей для себе та оточуючих, моральне та фізичне дорослішання.

Актуалізація фемінного й маскулінного дискурсів у прозових жанрах не є новим явищем, проте на сучасному етапі воно набуло дещо інших якісних ознак: «розтабування раніше заборонених тем, пов'язаних із фізіологічним дорослішанням, психологічним переживанням перехідного віку, соціалізацією» [30, с. 218]. Сьогоднішні уявлення про «фемінне» і «маскуліне» формують новітній погляд на літературний твір. «Оновлені» категорії гендеру, які

втілюються в особливій художній картині світу, системі персонажів, життєвій позиції автора та героя віддаляють від традиційного трактування і відкривають нові літературні ракурси сучасної прози для дітей та підлітків. Тепер об'єктом досліджень стають твори з яскраво вираженою гендерною поетикою: «форми, які відображають символи жіночого і чоловічого досвіду, конструюють фемінний і маскулінний дискурси, а також засоби та специфіку їх художньої репрезентації» [30, с. 218].

Досліджуючи гендерні позиції героїв у сучасній прозі для дітей та юнацтва, Т. Качак стверджує, що «...потік текстів із гендерним маркуванням засвідчує тенденцію – формування в реалістичній прозі для підлітків повноцінних дівчачого, хлопчачого і гендерно симетричного дискурсів» [30, с. 218]. На такий висновок наштовхує прочитання в контексті гендерних теорій повістей «Не такий», «Незрозумілі», «Не-Ангел» С. Гридїна, «16 весна» В. Теремка, «Школярка з перемістя» Оксани Думанської, «Задзеркалля» Оксани Луцевської, «Перехідний вік... моєї мами» Ірини Мацко, «Марта з вулиці Святого Миколая» Дзвінки Матіяш, «Дівчина з міста» Олени Рижко, «Солоні поцілунки» Ольги Купріян, «Марічка і Костик», «Вітроломи», «Полянами і хмарочосами» С. Процюка, збірки оповідань «Чат для дівчат» та ін. Х. Душко зазначає, що «...у текстах та ілюстраціях художньої літератури відбувається втілення гендерної приналежності героїв через наділення їх сталими моделями поведінки та установками, які і визначають їх статеву ідентифікацію. Також це проявляється у способах мовлення, манері одягатися, поводитись, вчинках і жестах» [17].

На основі трьох взаємопов'язаних категорій «автор-текст-читач» відбувається означення текстів на «дівчачий» та «хлопчачий». Також у цьому процесі бере участь дихотомія «фемінний / маскулінний» задля коректного відображення гендерних позицій персонажів. Для умовного поділу підліткових текстів на дівчачі та хлопчачі до уваги беруть «стать письменника й розкриття в художньому творі фемінного чи маскулінного досвіду, автобіографічних моментів; гендерну поетику і маркування тексту, що виявляється у проблематиці, жанрово-стильовому та мовно-нарративному аспектах, типі

художнього письма; центрування персонажів тієї чи іншої статі, моделювання певного типу їх поведінки та показ чи опротестування гендерних стереотипів, переживання гендерної самоідентифікації» [30, с. 219]. Не менш важливим показником є орієнтування тексту на читача конкретної статі, гендерну диференціацію реципієнтів з огляду на їхні читацькі очікування. Т. Качак виділяє в окрему групу гендерно симетричні прозові твори щодо зображення фемінного/маскулінного світів.

Особливий період переходу в доросле життя у дівчат і хлопців відрізняється своїми гендерними ознаками. В художній літературі для підлітків вони найбільш повно розкриваються у подієвості реалістичної прози та еволюції творення образів персонажів. Саме в ній головними героями є персонажі-підлітки (найчастіше 10 (11) – 13 (14) років), у яких увиразнюється гендерна ідентичність, центральний компонент самосвідомості (І. Кон), формується стевотипізована поведінка, зникає загальнодитяча поведінка, притаманна дітям дошкільного і молодшого шкільного віку. Акцентуючи гендерні аспекти літературознавчого прочитання сучасної підліткової прози, можемо проаналізувати життєву позицію та досвід підлітків, їхню психологію, характер, пізнати мотивацію вчинків та дій, розкрити особливості поведінки за тих чи інших обставин. Художнє осмислення теми дорослішання дитини дає можливість прочитання процесів соціалізації, засвоєння гендерних ролей, набуття підлітком «сексуального тіла», психологічних та фізичних змін.

У загалі прозових творів реалістично-психологічного спрямування розрізняють «дівчачі тексти», «художні твори для хлопців» та гендерно нейтральну прозу.

Текст для дівчат і про дівчат з'являється завдяки центруванню образів, типів характерів, опису поведінки та психології юних героїнь. Це пов'язано з тим, що останнім часом досить актуальним є питання фемінного дискурсу в літературознавстві, домінують жіночі значення, їхній досвід. Відбувається відображення світосприйняття дівчини, яка дорослішає. За слова Т. Качак, «дівчачими також називають тексти, ідеальною читацькою аудиторією яких

мають бути дівчата, на чому спеціально наголошує автор чи зазначає в рекомендаціях видавництво» [30, с. 220].

У світовій літературі дівчача тематика текстів була чітко окреслена. На підтвердження цього можемо навести наступні приклади: проза Льюїса Керрола, Луїзи Олкотт, Сьюзен Кулідж, Іоханн Спірі, Френсіс Бернетт, Люсі-Мод Монтгомері, Астрід Ліндгрєн, Крістіне Нестлінгер та ін. Своєрідний канон творення прозових текстів для дівчат і про дівчат був вибудований і в українській літературі XIX – XX ст. Найголовнішими характеристиками таких були і централізація дівчаток-персонажів, і характери, які залежали від статі та гендерної ідентифікації, і поведінка, і світогляд, що несли в собі типові дівчачі проблеми. Представниками такої літератури були Марко Вовчок, Б. Грінченко, Олена Пчілка, М. Коцюбинський, Дніпрова Чайка, Констянтина Малицька (Чайка Дністрова), Наталя Забіла, Ірина Вільде, Вал. Шевчук та В. Рутківський.

У радянський час з полиць книгарень зникають гендерно марковані твори, оскільки література ґрунтувалась на інших ідеологічних принципах.

Феномен дівчачої прози набуває розквіту в сучасній українській літературі. Його представляють тексти Ірен Роздобудько («Коли оживають ляльки», 2007; «Пригоди на невідомому острові», 2008), Івана Андрусяка (повість «Стефа і її Чакалка», 2007; «Сорокопуди, або як Ліза і Стефа втекли із дому», 2009), Євгенії Кононенко («Неля, яка ходить по стелі», 2008) Оксани Думанської («Школярка з передмістя», 2008), Ольги Слоньовської («Дівчина на кулі», 2012), Оксани Сайко (оповідання «Катька», «Дівчача дружба», «Конкурс краси», «Справжня леді», «Теплий-теплий сніг», «Біла ворона», «Моя маленька історія» із збірки «Новенька та інші історії», 2014; повість «Кав'ярня на розі», 2014), Дзвінки Матіяш («Марта із вулиці Святого Миколая», 2015) Ірини Мацко («Перехідний вік... моєї мами», 2016), Оксани Луцєвської («Задзеркалля», 2016) та ін.

Фемінний дискурс вважають яскравим, колоритним та чітким тільки у тому випадку, якщо автор повністю розуміє героя, його психологію, мотиви вчинків та дій. Саме через це найчастіше автором дівчачих текстів є жінки. Їхнє письмо найчастіше пов'язане з автобіографічними мотивами, вони знають себе

краще і «мають більший, ніж чоловіки, інтерес, щоб надати голос цьому жіночому началу» [20, с. 389].

Теми та проблеми, які авторки піднімають у своїх прозових творах, є актуальними для потенційних читачів, що сприяє зближенню останніх з книгою. Так, найчастіше письменниці порушують проблеми дорослішання дівчини, її перший досвід, пов'язаний з фемінною сутністю, уявленням, «що то означає бути жінкою» (Трейсі Кларк), та гендерна соціалізація; стосунки з батьками; дівчача дружба, переживання закоханості й стосунки з хлопцями; лідерство / аутсайдерство у шкільному колективі.

Історію дорослішання дівчинки показує у свої повісті «Марта з вулиці Святого Миколая» Дзвінка Матіяш. Її героїня – юна талановита художниця, яка осмислює усе, що відбувається в житті та аналізує своє світосприйняття. Власний психологічний стан Марта порівнює з емоційним станом жінки Поліни у інвалідному візку. Дівчина часто почуває себе неспокійною і у її душі оселяється тривога, котра виливається в агресію – вона грубіянить мамі. Головна героїня боїться втратити батьківську любов через народження молодшого братика, бо в такому випадку вона вимушена буде терміново подорослішати, до чого не зовсім готова. Та одночасно з тим, Марта не бажає, аби до неї ставилися як до малої дитини: «Мама каже, що я дуже виросла за останній місяць і виглядаю старшою, ніж насправді. І що мені можна дати чотирнадцять років. Це добре. Мені подобається виглядати старшою, тоді всі розмовляють зі мною, як з дорослою» [52, с. 81].

У розмовах з подружкою Капітоліною вона зізнається, що не готова думати про власних дітей, адже їй «ще нема тринадцяти років», визнає, що егоїстично і черство поводитися з вагітною матір'ю та ненародженим братом. Після розмови з учителем паном Карлом Марта навчилася любити ще ненародженого братика, почала піклуватися про матір і зрозуміла, що «це так добре, коли навколо люди щасливі». Дзвінка Матіяш дуже тактовно описала психологію, емоційні переживання, думки героїні, її ставлення до матері, сім'ї, вчителя та бажання самоствердитися як художниці. Авторка не акцентувала на

тілесних відчуттях героїні, яка ще не готова думати про це, як і не готова «бути собою» у стосунках з однокласником Кексом, якому подобається.

Письменниця Ірина Мацко, своєю чергою, відверто та відкрито пише про дорослішання дівчинки у повісті «Перехідний вік... моєї мами». Головна героїня твору Аля переживає суперечності між відчуттям «дорослості» і ставленням родичів до неї як до дитини. Досить цікавою є структурно-композиційна схема повісті, оскільки авторка на початку знайомить читача з усіма героями твору. Яскраві та колоритні портрети Ірина Мацко змальовує очима дівчинки крізь призму їхніх стосунків з Алею.

Аля протестує проти матиного контролю, іноді поводить себе грубо, але водночас потребує її підтримки. Стосунки Алі та матері змінюються від незрозуміння до цілковитої довіри. Після відвертих розмов «про своє дівоче й жіноче», обговорення маминої історії кохання вони усвідомлюють, що Алина теорія дорослішання і перехідного віку (він є не тільки у підлітків, а й у дорослих) таки діє. Мати стає другом.

Отже, центрування образу дівчини, висвітлення її характеру та моделей поведінки у різних життєвих ситуаціях, зображення процесу дорослішання на тлі інших дівчат-персонажів, показ стосунків з батьками, ровесниками, домінування жанру щоденників та репрезентація – основні й специфічні ознаки дівчачого тексту.

Свої особливості та закономірності має в українській літературі для дітей та юнацтва і маскулінний дискурс. За визначенням Т. Качак, це «сукупність комунікативних висловлювань, об'єднаних репрезентацією маскулінності як категорії гендеру, комплексу тілесних, психічних і поведінкових особливостей, цінностей і стереотипів, які характерні для чоловіків» [29, с. 236]. Дискурс відображається в літературі на всіх рівнях поетики: і у типово хлопчачих темах, проблемах, і у центруванні хлопчачих образів та характерів, жанрово-стильових і наративних моделях, мові й інших гендерно маркованих елементах твору.

Дослідивши праці М. Светлицької, Т. Качак зазначає, що за часів української незалежності дослідження питання маскулінності та чоловічих студій не є повною мірою розкритими й перебувають в незадовільному стані.

Натомість з'явилися ключові наукові та видавничі позиції з фемінізму, що підтверджують думку про більш поширені в українському літературознавстві феміністичні та гендерні студії [83]. Проблема маскулінного дискурсу висвітлювалась побіжно і частково у працях Соломії Павличко, Ніли Зборовської, Тамари Гундорової, Оксани Забужко, Софії Філоненко.

Актуальність проблеми маскулінності в українській літературі для дітей зумовлена тенденцією гендерного маркування, притаманною сучасній українській підлітково-юнацькій прозі, – вирізнення хлопчачих текстів. Частково цю проблему окреслено в статтях Віталіни Кизилової [31] і Тетяни Качак [27].

Хлопчачий текст адресований не завжди відповідній гендерно маркованій аудиторії (порівняно з дівчачим текстом, який адресується дівчаткам), але завжди про хлопців. Актуалізація маскулінного дискурсу в українській підлітковій літературі стає причиною центрування образів, характерів, опису поведінки та психології хлопців. У таких текстах домінують чоловічі уявлення та досвід. Яскравими зразками репрезентації хлопчачих текстів є реалістичні повісті «Не такий», «Незрозумілі», «Не-ангел» С. Гридіна, «Арсен» Ірен Роздобудько, пригодницькі повісті «Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу», «Пригоди тричі славного розбійника Пинті», «Розбійник Пинтя у Заклятому місті» О. Гавроша, «Іван Сірко – великий характерник», «Іван Сірко – славетний кошовий» Марії Морозенко, історичні пригодницькі повісті та романи «Сторожова застава», «Джури козака Швайки», «Джури-характерники», «Джури і підводний човен», «Джури і Кудлатик», автобіографічна повість «Потерчата» В. Рутківського, детективні повісті «Полювання на золотий кубок», «Мисливці за привидами», «Собачі клопоти», «Небезпечна спадщина», «Клуб боягузів», «Донька короля», «Колекція гадів», «Група залізного порядку», «Гімназист і Чорна рука» А. Кокотюхи.

Маскулінний дискурс у творах для дітей та юнацтва представлений типовими хлопчачими темами і проблемами, автором транслюється спосіб сприйняття і бачення світу (часто це може відбуватися через автобіографізм).

Також увага акцентується на життєвій позиції героя-хлопця, на формування якої впливає родина, школа, друзі, ровесники, життєві баталії.

Формування чоловічих якостей, процес дорослішання та детальний психологічний портрет героя у різних ситуаціях – яскраві риси реалістичної прози С. Гридїна. Автор максимально відверто пише про становлення хлопця як майбутнього чоловіка, описує статевий, соціальний, психологічний та фізичний розвиток, змальовує картину становлення хлопця як гендерної ідентичності.

Так, у повісті «Не такий» розкрито ідею гендерної ідентичності та самоствердження головного героя Дениса Потапенка. Зайва вага була величезним тягарем у 10 років. Комплекси та усі подальші проблеми, які були закономірно пов'язані між собою, наростали з кожним роком: «Денис почав товстішати якось несподівано для всіх. <...> Вже до закінчення першого класу хлопчик набрав з десяток зайвих кілограмів. У нього виріс невеличкий тугенький животик, з'явилися рожеві щічки, як у дітей з реклами молочних продуктів» [13, с. 11]. Тіло, психологія і поведінка Дениса не відповідають стандартам маскулінності, стають причиною його аутсайдерства у шкільному колективі. Досить влучно це явище пояснив І. Кон: «Для хлопчика-підлітка найважливішими показниками маскулінності є: високий зріст і фізична сила; пізніше на перший план виходять сила волі, а потім інтелект, що забезпечує успіх у житті. У підлітковому віці відповідні нормативні уявлення особливо жорсткі і стереотипні» [39, с. 109]. Закономірним стає подальший розвиток подій, після яких Денис вирішує повністю змінити своє життя.

Дослідник Лоуренс Колберг застосував у дослідженні процесу набуття усталеної гендерної ідентичності запропоновану Піаже модель послідовного когнітивного розвитку [33, с.112]. Проаналізувавши її, Т. Марценюк зазначає у своїй статті, що «усвідомлення гендерних ідентичностей у дітей раннього віку залежить від конкретних фізичних підказок на кшталт одягу, зачіски та розмірів тіла, що розподіляють світ за двома гендерами» [51].

Уявлення про різні типи чоловічої мудрості увиразнюється фоновим зображенням інших хлопців-персонажів, які можуть бути, як «негативними»,

так і «позитивними». Т. Качак вважає цю характеристику типовою для художньої репрезентації маскулінності у хлопчачо-підлітковому тексті або шкільній повісті. Так, наприклад, радикально чоловічими рисами наділено Коновалова, який мав високий зріст, відповідну зовнішність, поводив себе як брутальний чоловік, мав занадто грубу манеру спілкування.

У повісті «Незрозумілі» С. Гридін ставить акцент на проблемі стосунків головного героя з оточуючими людьми. Здавалося б, проблема характерна абсолютно як для дівчат, так і для хлопців будь-якого віку. Але яскрава риса стилю С. Гридїна в тому, що свій текст він репрезентує так природно, так по-чоловічому та у відповідності до конкретного віку, неначе сам був у той момент хлопчиком 10 років. Сашко Головка намагається зрозуміти своїх батьків, паралельно вибудовує стосунки з ровесниками. Автор вплітає у повість і проблему статевого дозрівання, адже саме так і відбувається у реальному житті хлопців-підлітків: нові перипетії та ситуації, питання та проблеми вриваються в їхнє життя одночасно та дуже активно.

«Стосунки сина з батьком, за психоаналітичною теорією маскулінних студій, є одним із концептів у формуванні гендерної тожсамості та маскулінності підлітка» [30, с. 243]. Так, у повісті після певних проблем у «дорослому» Сашковому житті батько ділиться з сином своїм юнацьким досвідом, навчає та дає поради. І. Кон з цього приводу говорить так: «...маскулінність і пов'язані з нею соціальні очікування (експектації) є похідними не від властивостей індивіда, а від особливостей чоловічої соціальної ролі» [40]. Батько виростає в очах сина і допомагає зрозуміти, що головне в житті не біцепс, а характер, не перемога, а гідний чоловічий вчинок.

У повісті «Не-Ангел» автор запропонував дещо інший вектор дорослішання хлопця. Головний герой Олесь намагається бути самостійним, сильним духом та поводитися по-чоловічому. Він, як і герой повісті «Незрозумілі» Сашко, протистоїть батькові, не знаходить з ним спільної мови. Юнацький максималізм, гостре відчуття і бажання справедливості спонукають його до бунту, який змінює докорінно життя хлопця.

У своїх повістях С. Гридін зображує однотипну модель сім'ї: батько, мати, син-одинок. Саме родинні стосунки автор бере за основу формування маскулінних ознак у хлопців. У повістях «Не такий» та «Не-Ангел» сини залишаються без батькової підтримки. Т. Качак стверджує, що «образи батьків-чоловіків не репрезентують ідеалу маскулінності чи гендерно нормативної поведінки, не є позитивними (зневажливе ставлення до жінки, байдужість до сімейних обов'язків та виховання дитини)» [30, с. 244]. У «Незрозумілих» батьки надміру піклуються про свого сина, але не вміють з ним відверто спілкуватися та не підтримують його. Олесь зростає сам, без братів і сестер, що можна пояснити як автобіографічністю, так і увиразненням хлопчачого аспекту твору.

У сучасній українській літературі авторами повістей хлопчачо-підліткового дискурсу найчастіше є жінки. Центром їхніх творів є, обов'язково, хлопці, проте персонажів дівчат вони зображують повноцінно (у порівнянні, наприклад, з С. Гридіним, який вводить їх в текст епізодично, аби пояснити маскулінну природу свого героя та показати зміну характеру, мотивацію дій та причину його вчинків). Так, Ірен Роздобуцько у повісті «Арсен» [64], центральним персонажем є хлопець, ім'я якого відповідає назві. Він мріє про мандри, дивиться на життя крізь призму власного досвіду та живе світоглядом тринадцятирічного юнака. Дівчата – Нійоле та Айрес, – другорядні особи, постають повноцінними динамічними образами, які є компонентами сюжетних ліній. «Система гендерних репрезентацій у повісті вибудована так, що мужність властива не тільки хлопцям-підліткам, а й з'являється в дівчачих образах, а це руйнує гендерні стереотипи», – зазначає Т. Качак [30, с. 247].

Досить вдало демонструє свої знання з дитячої та підліткової психології письменниця Ніна Бічуя у романі «Шпага Славка Беркути» [3]. Славко Беркута, Юлько Ващук, Стефко Вус, головні герої, проявляють себе і як індивідуальні особистості, і як типові діти-підлітки.

Ситуації, в які потрапляє Славко Беркута, загартовують його характер, силу волі, підтверджують морально-етичні переконання, додають маскулінного досвіду, роблять його дорослішим. Це тип хлопця-підлітка, що намагається

самоствердитися, шляхом «максимального навантаження» наполегливо йде до мети (виліковує себе, щоденно тренується, щоб бути найкращим фехтувальником). Характер Юлька Ващука формується під впливом специфічного родинного виховання. Якщо визначальними для вчинків та поведінки Славка є внутрішні стимули та характеристики, то Юлькова життєва позиція швидше продиктована зовнішніми впливами. У повісті лише штрихом подано психологічну характеристику Стефка Вуса. За допомогою художніх деталей, фрагментів авторської розповіді, подій-ситуацій розкривається весь пройдений ним шлях.

Повісті «Арсен» Ірен Роздобудько та «Шпага Славка Беркути» Ніни Бічуї – хлопчачі тексти, оскільки в них більше уваги приділяється образам хлопців, домінує їхнє бачення подій (на цьому акцентують назви творів), однак дівчатка не залишаються за кадром – це самодостатні і колоритні образи. «У цьому й проглядається залежність розгортання проблематики, формування образної системи, побудови сюжетної канви твору від гендерної самосвідомості автора (її проєкція на художнє мислення, трансформація його в художньому світі твору)» [30, с. 249]. Автори-чоловіки приділяють більше уваги головним героям-хлопцям, а дівчачі образи зображують поверхово штрихами, на противагу автору-жінці, яка не залишає осторонь другорядних дівчат-персонажів, а наділяє їх яскравими характеристиками та чіткими життєвими позиціями. Так гендерна приналежність автора впливає на процес створення літературного тексту.

I. Кон констатує, що «ідеали маскулінності і фемінності сьогодні, як ніколи, суперечливі. По-перше, традиційні риси в них перетинаються з сучасними. По-друге, вони значно повніше, ніж раніше, враховують різноманіття індивідуальних варіацій. По-третє, і це особливо важливо, вони відображають не тільки чоловічу, але й жіночу точку зору» [39, с. 108]. Це особливе ставлення до простору, часу і життєвих проблем, яке можна простежити в реалістичній прозі, в якій переважають правдивість і достовірність опису реальності. Маскулінний дискурс в сучасних хлопчачих текстах для підлітків ґрунтується як на традиційному сприйнятті гендерних

ролей, так і на сучасному принципі індивідуальної мінливості, який залежить від статі індивіда, але не зводиться до нього.

1.2. Типологія героїнь / героїв у сучасній літературі для юних читачів

Образ дитини і дискурс дитинства – важлива основа, особлива ознака прози для дітей та юнацтва як самодостатнього художньо-естетичного і соціокультурного феномену. Т. Качак констатує, що «сучасні письменники зображують галерею різних за характером, поведінкою, світосприйняттям та світобаченням дітей-героїв. Використовують різні способи й прийоми образо- і характеротворення, вдаються до традиційних і новаторських засобів увиразнення» [30, с. 249]. У різних змістових ракурсах, з різною психологічною інтенсивністю заглиблення в емоційні аспекти дитячого світобачення зображують підлітків у реалістичних та реалістично-фантастичних творах. Специфіку зображення персонажа диктують закони соціально-психологічної, пригодницької, біографічної прози. Вибір і зображення героя є дуже важливим питанням для визначення художньої своєрідності кожного твору й жанрових груп літератури для дітей.

Для дослідження питання узагальнення чи типології образів дітей в українській прозі початку XXI ст., адресованій юним читачам, теоретико-методологічною платформою послугували присвячені теоретичному осмисленню специфіки образного рівня, методиці аналізу художнього твору та образу головного героя праці М. Бахтіна [5], О. Галича [7], Л. Гінзбург [8], Г. Клочека [36], В. Марка [49], О. Поліщук [60] та ін. Наукові розвідки С. Андрусів [2], Т. Клейменової [35], С. Ленської [46] та ін. стали цінним досвідом у практичному дослідженні образів дітей у художніх творах письменників різних історико-літературних періодів. На жаль, досить малу групу праць складають роботи про образ дитини в літературі для дітей і підлітків. Є лише наукові праці узагальненого характеру, які побудовані на ґрунтовному аналізі тексту. Серед них – роботи С. Іванюка [24-25], Б. Салюк [67] та О. Чепурко [76].

А Л. Даниленко [14], Д. Єсипенко [22], Т. Клейменова [35], Л. Куца [45], К. Осадча [56], та С. Присяжнюк [61] присвятили свої праці образам дітей у конкретних творах українських письменників.

Оперування поняттями «образ дитини», «дитина-персонаж», «дитина-герой», «характер» вимагає розширеного тлумаченнями з усіма їхніми особливостями. Так, Т. Качак зазначає, що «поняття «образ дитини» належить до категорії системи образів художнього твору і означає образ дійової особи, персонажа» [30, с.168]. Персонажем прийнято вважати образ дійової особи твору, що сприймається «як жива або умовно жива істота» [7, с. 143]. Цей образ може бути як центральним, навколо нього розбудовується сюжетна лінія, так і другорядним. Таке розрізнення у літературознавчих дослідженнях підкреслюють вживання термінів «персонаж» і «герой». Поняття «персонаж», як зауважують дослідники, є експресивно нейтральним поряд з поняттям «літературний герой». Т. Качак так розмежовує ці два поняття:

- дитина-персонаж – «образ дитини віком до 15-18 років – дійова особа, що постає у творі як об'єкт, можливо, і суб'єкт розповіді, і може виконувати центральну, головну, другорядну або епізодичну роль»;
- дитина-герой – «центральний образ художнього твору, образ дитини, довкола якого розбудовується твір, гуртуються інші персонажі, через який автор передає ставлення до зображуваних подій і порушених проблем» [30, с.168].

Характер є предметом аналізу системи образів. Саме тому Ю. Ковалів подає таке визначення цього поняття: «внутрішній образ індивіда, зумовлений його оточенням, наділений комплексом відносно стійких психічних властивостей, що зумовлюють тип поведінки, означений авторською морально-етичною концепцією існування людини» [47, с. 554]. Характер «найчастіше репрезентований відповідним персонажем, його жестами, портретом, авторськими та нараторськими характеристикам, участю у зображуваних

подіях» [47, с. 554]. В. Пахаренко під цим поняття розуміє «суб'єкта, що представлений у творі глибоко і різнобічно» [58, с. 22]. Характер, яким наділяють письменники той чи інший персонаж, може бути як узагальненим чи індивідуальним, так і об'єктивним чи суб'єктивним.

Вікові особливості рецепції адресатів та специфіка поетики диктують правила творення образів персонажів, засобів розкриття, способів психологізації та індивідуалізації характерів у літературі. Т. Качак констатує, що «письменники послуговуються тими самими художніми засобами, формами й прийомами творення портретів і характерів персонажів, які поширені у загальній літературі» [30, с.168]. Тому при аналізі художніх особливостей зображення дітей-героїв буде доречним використання поширених у літературознавстві класифікацій портретів, форм, прийомів, засобів портретування.

Так, наприклад, В. Фащенко виділяє динамічний, абстрактний, живописний, паспортний портрети [74]. Такі типи портретів, як паспортний, ретроспективний, експресивний, колористичний та асоціативний розглядає Алла Швець [78]. Наталія Демчук зосереджує увагу на специфіці побудови двох видів портретів і розглядає портрет-враження (портрет-експресія) та портрет-деталь [15]. Одну з найбільших класифікацій подає Лариса Каневська, яка спиралась на типології портретів А. Єсіна та І. Страхова: статичний і динамічний; одиничний, спарований, узагальнений; поданий через авторське психологічне зображення, через сприймання іншим персонажем або через самоспостереження; цілісний і мозаїчний; психологічно-нейтральний, психологічно-оцінний і експресивно забарвлений [26].

Залежно від типу зображення дійсності (реалістичного, фантастичного, реалістично-фантастичного), закономірностей взаємодії складників змісту й форми художнього твору та жанрових домінант витворюються всі види

портрету. В. Марко, на підтвердження вищевказаного, зазначає: «у пригодницьких творах на перше місце виходить сюжет (події, колізії, перипетії); у психологічній прозі – форми викладу (внутрішній монолог і потік свідомості» [49, с. 32]. Зовсім іншу комбінацію засобів змалювання персонажів використовують у казках та фантастичних творах, оповіданнях, біографічних та автобіографічних, розповідях та романах. У зв'язку з цим, Т. Качак говорить про доцільне виокремлення в українській літературі найпоширеніших типів образних систем і моделей зображення дитини-персонажа: «діти-герої в реалістичних оповіданнях і повістях; образи дітей у біографічній та автобіографічній прозі; діти-герої в пригодницькій (власне пригодницькій історико-пригодницькій, детективно-пригодницькій), реалістично-фантастичній прозі; діти-персонажі в літературних казках і казкових повістях; образи дітей у фантастичній прозі» [30, с.168].

Кожен автор орієнтується на адресата певного віку. На цьому ґрунтується створення образів дітей-героїв у реалістичних текстах. Дитина-читач повинна розуміти свого героя, уміти співчувати його поразками, вболівати за його перемоги та психологічно жити разом з персонажем. Саме тому у творах для читачів дошкільного та молодшого шкільного віку найчастіше діють персонажі віком 5-10 років. Репрезентують такий дискурс Анатолій Григорук (збірка «Перша доріжка в небо»), Оксана Кротюк («Друг», «Літачок», «Несправжня вулиця», «Пластиліновий песик», «Чи легко бути добрим», «Чого почервоніла Оленка?» та ін.), Валентина Вздутьська («Потяги»), Ірен Роздобудько («Як зрозуміти хлопців?», «Підкидьок», «Я зніматимусь у кіно») та ін. «Увага письменників зосереджена на поведінці дитини в конкретній ситуації, її вчинках крізь призму добре / погано. Участь у грі, діалог, суперечка, кумедний випадок, безпосередність і дотепність – основні аспекти побудови дитячих образів» [30, с.170].

У сучасній реалістичній прозі домінують твори про і для підлітків, головними героями яких є хлопці і дівчата. Письменники Валентин Бердт,

Надя Біла, Сергій Гридін, Ольга Купріян, Марія Морозенко, Степан Процюк, Олена Рожко, Василь Теремко та ін., наближають своїх героїв до сучасних школярів віком 10-16 років, а деякі мають реальних прототипів. Читачам-ровесникам властиве зацікавлення героями-однолітками, які мають проблеми, подібні до їхніх. Емілія Огар пояснює це тим, що «із спостерігача за навколишнім життям дитина перетворюється на активного його учасника, намагається оцінити все, до відбувається навколо, концентруючись на собі, на своїх можливостях і завданнях» [55, с. 7].

Смисловий центр художнього світу в реалістичній розі – дитина, особливий персонаж, який є носієм особливого світобачення, еталонів і стереотипів певної культури. Він наділений індивідуальними психологічно-прагматичними характеристиками, наприклад, своєрідним віддзеркаленням соціально-культурної реальності. Упродовж усього тексту читач отримує цілісне уявлення про зовнішність, характер, морально-етичну і світоглядну позицію героя. При такому сюжетотворенні портрети персонажів за структурою переважно мозаїчні. С. Єрьоменко стверджує, що «розгорнутий портрет заміняє портретне вкраплення, навіть портретні штрихи у вигляді характерологічних деталей або авторського коментаря до діалогу» [21]. Саме така особливість зумовлює скорочення портретного опису.

Т. Качак із цього приводу зауважує: «Переорієнтація в поетиці з сюжету, дії на психологію персонажів – тенденція, яка активізується у світовій літературі для дітей та юнацтва з кінця ХХ ст. Вона характерна і для сучасної української реалістичної, соціально-психологічної прози для юних» [30, с.171]. Дехто з дослідників стверджує, що орієнтація на дію є однією із найважливіших естетичних характеристик літератури для юних читачів й основним джерелом задоволення при читанні [81]. Але становлення та розвиток сучасної підліткової літератури, збільшення кількості творів для дітей і про дітей є яскравим прикладом того, що поряд із сюжетними перипетіями живуть розлогі зовнішні характеристики та психологічне

зображення героїв. Йдеться про два домінуючі прийоми: динамічне зображення портрета дитини-головного героя та змалювання галереї різних характерів другорядних персонажів.

Це може здійснюватись автором за допомогою поєднання розкиданих по всьому тексту фрагментів «паспортного» і психологічного портретів. Лідія Мацевко-Бекерська називає такий тип «сюжетним портретом». Ю. Ковалів у подає таке визначення поняття портрет: це «засіб характеротворення, типізації та індивідуалізації персонажа у художній літературі, що описує його обличчя, фігуру, манеру поводитися» [47, с. 249]. За допомогою портрета автори дають читачеві візуальне уявлення про персонажа.

У реалістичній прозі для підлітків письменники намагаються приділити більше уваги не сюжетній лінії, а саме персонажам, які втілюють психологічну субстанцію. Р. Барт висловлює думку про те, що саме психологічна природа персонажів дає підстави класифікувати їх на типи («особистісна» класифікація). Також до класифікацій персонажів через кола їхніх дій вдавалися В. Пропп, Ц. Тодоров, А. Ж. Греймас. В. Пропп розглядав це питання у площині літературних казок і фантастичних творів. Класифікація А.-Ж. Греймаса може бути основою у пригодницькій прозі. На основі психологічного критерію побудована класифікація Ц. Тодорова. «Психологізм у літературі для дітей пов'язаний із формуванням внутрішнього світу дитини, художнім показом розвитку дитячого характеру в соціальному контексті» [30, с.178]. Різні типи характерів дітей і різні типи їх взаємодії в соціумі – критерій для розрізнення образів дітей-персонажів у реалістичній підлітковій літературі.

Попри велику кількість і розмаїття обставин і ситуацій, в яких опиняються й діють головні та другорядні герої, Т. Качак пропонує власну типологію образів дітей у прозі. За основу вона взяла «збірний» критерій, у якому ключову роль відіграватиме психологізм. Отже, спираючись на

проблемне коло творів, моделі стосунків персонажів та специфіку поетики твору, вона виокремлює основні типи дитячих образів: «самотня дитина, дитина-бешкетник, важкий підліток, дитина-аутсайдер, дитина-дивак, «інша» дитина, «маленький дорослий», «самодостатня дитина». Носіями ознак певного типу дитячого образу можуть бути головні, другорядні та епізодичні персонажі» [30, с.179]. Отже, наведемо коротку характеристику кожної типологічної моделі.

- Самотні діти найчастіше перебувають у стані самотності, незалежно від того скільки людей їх оточує, чи перебуває вона наодинці з собою (до таких персонажів, наприклад, можна віднести Славка, Миколку, Вадю, Зоряну, Максимка – героїв оповідань із збірки «Мама по скайпу»). Такий образ є типовим для підліткової літератури, оскільки саме в такому періоді дорослішання загострюється відчуття самотності через відсутність батьків, друзів, покинутість, непорозуміння та сварки з близьким людьми.

- Дитина-бешкетник є протилежністю до образу самотньої дитини. Такими є Ігрек з повісті Зірки Мензатюк «Як я руйнувала імперію», Айрес з повісті Ірен Роздобудько «Арсен», Канава з повісті «Не такий» Сергія Гридіна та ін. Такий тип персонажа-підлітка може виступати в синтезі з характером дитини-аутсайдера або «проблемної дитини».

- Персонаж, характер якого можна віднести до «важкого підлітка» потребує особливого ставлення, підвищеної уваги сім'ї, вихователя. Він так само вимагає до себе глибшого психологічного осмислення в художніх творах, оскільки у сучасному суспільстві надто багато соціальних передумов, які провокують дітей на поведінку, притаманну цій категорії. До таких образів можна віднести як героїв перших зразків підліткової літератури (Федько Халамидник В. Винниченка, Рева і Павлуша із «Тореадорів з Васюківки» Всеволода Нестайка), так і сучасних (Володька Петренко із «Неправильних», Славко з «Незнайомки з тринадцятої квартири», Лідка з «Пізнього дзвінка» Оксани Сайко).

- Дитина-аутсайдер відчуває себе відторгненою та невизначеною. У соціології поняття «аутсайдер» позначає індивіда, який майже не виявляє себе як особистість у суспільстві або соціальній групі. Найчастіше такі персонажі уникають обговорення проблем, суперечок у суспільстві, соціально різняться від своїх однолітків, мають власні погляди, які не збігаються з думками інших, схильні до самотності або прагнуть лідерства. Соціальне сирітство відчувають герої оповідань Марини Павленко («Миколчині історії»), Тані Малярчук («Час дітей»), Оксани Сайко («Біла ворона») та Галини Малик («Славка»). Проблема аутсайдерства є проекцією самотності в дитячій та юнацькій прозі.

- Дитина-дивак відмінна від інших типів високим рівнем індивідуалізації, «незвичайністю» світосприйняття, загостреною інтуїцією, альтруїзмом, обдарованістю та нестереотипністю реакцій на довкілля. Таких підлітків не сприймають у колективі, але за них хвилюються батьки. Такою є Марта з повісті «Марта з вулиці Святого Миколая» Дзвінки Матіяш, такою є Ірма з повісті тієї ж авторки «День Сніговика». Про дітей-диваків досить влучно сказала Н. Тульчинська: Незвичний поетичний світ героя протистоїть узвичаєній буденності життя тих персонажів, які не здатні пробудити в собі дивацтво як іншу якість життя: диваки своєю здатністю до мрії, асоціативністю мислення, неординарною поведінкою наповнюють своє буття новою змістовністю» [73, с. 9]. Останні тенденції зображення персонажів-підлітків все більше тяжіють до змалювання дитини-дивака.

- «Інша» дитина має не тільки відмінне від інших світосприйняття, психологічні, моральні принципи та погляди, але й фізичні особливості – інвалідність, наприклад. До зображення саме таких героїв вдаються Андрій Бачинський («140 децибелів тиші»), Оксана Радущинська («Метелики в крижаних панцирах»), Андрій Маслюх («Трамвай № N»). Письменники мають на меті змінити ставлення суспільства до таких дітей, зображуючи усі реалії життя таких підлітків та їхнього світовідчуття.

- Маленькі діти з дорослими проблемами відносяться до типу «маленький дорослий». Такі підлітки-персонажі вимушені тікати з дому від п'яних батьків («Миколчині історії» Марини Павленко), або стояти на порозі невирішених занадто складних проблем («Мій друг Юрко Циркуль» Валентина Бердта).

- Не менш поширеним є тип самодостатньої дитини, яку автор найчастіше змальовує ерудованою особистістю, яка має конкретні життєві орієнтири, спрямована на досягнення власної поставленої мети, уміє приймати дорослі рішення та сміливо нести відповідальність за свої вчинки (Арсен з однойменної повісті Ірен Роздобудько, Ігрек із твору Зірки Мензатюк «Як я руйнувала імперію», Ванько з «16 весни» Василя Теремка, Макс з повісті Олени Рижко «Дівчина з міста»).

Беручи за основу психологічний критерій, образи дітей сучасної реалістичної повісті можна класифікувати за принципами образо- і характеротворення, тематико-проблемним аспектом, поетикою творів та моделями їхніх стосунків.

Отже, типологічно образи дітей-персонажів у сучасній українській реалістичній прозі для підлітків представляють самотня дитина, дитина-аутсайдер, важкий підліток, «інша дитина», «маленький дорослий» та самодостатня дитина.

РОЗДІЛ 2

ГЕНДЕРНІ ПОЗИЦІЇ ГЕРОЇВ ПОВІСТЕЙ С. ГРИДІНА ДЛЯ ПІДЛІТКІВ

2.1. Творчість С. Гридіна у контексті сучасної літератури для підлітків

В Україні підліткова література лише починає розвиватися. Все більше письменників звертаються до психоаналізу поведінки дітей 10 (11) – 15 років, заглиблюються в особливості підліткового розвитку, щоб досягнути їхні внутрішньоособистісні конфлікти, проводять аналіз сприйняття ґендерних ролей, прийняття чи відторгнення ґендерних стереотипів і загалом намагаються зрозуміти процес ґендерної самоідентифікації, вкладаючи свої думки у літературні надбання. «Інтенсивні і глибинні зміни, які відбуваються у суспільному житті впливають на становлення особистостей молодого покоління. Але це не означає, що сучасні підлітки програють у своєму культурному розвитку, та закономірно, що їхні інтереси суттєво відрізняються від зацікавлень попередніх поколінь. Відмінності полягають також в можливостях спілкування і в потребах, тобто у загальній спрямованості індивідів» [69] – зазначає О. Слижук.

Сучасні підлітки мало цікавляться та захоплюються літературою за шкільною програмою. Проте, коли школярі все ж таки ознайомлюються з класичними українськими творами, то знаходять там несподівані деталі та намагаються перенести описані події на реалії сьогодення. Підліткам важко досягнути історичні події та суспільні реалії тих часів. Вони не сприймають твір через використану авторами застарілу лексику, діалектизми та архаїзми й звертаються до Інтернет-ресурсів, в яких викладено короткий переказ твору. Як наслідок – «більш-менш успішне написання тесту за твором на уроці літератури, а повноцінне сприйняття книги у кращому випадку відбудеться вже у зрілому віці за умови збереження потреби у читанні класики» [69].

У головних героях та другорядних персонажах підлітки намагаються впізнати себе, знайти схожі проблеми та отримати відповіді на свої «дорослі» запитання.

Як правило, дівчата у підлітковому віці починають звертатися до літератури, яка представляє феміний дискурс, а хлопці – маскулінний. У таких творах відбувається художнє осмислення періоду, коли дитина перестала бути дитиною, а дорослим ще не навчилася бути.

О. Слижук, досліджуючи читацькі інтереси сучасних підлітків, стверджує, що молоде покоління звертається до авторів, твори яких адресовані юнацькій аудиторії. Перш за все, це твори про школу («Не такий» С. Гридїна, «Новенька та інші історії» О. Сайко, «Абсолютно нецілована» норвезької письменниці Н.Е. Грьонтведт, «Гармидер у школі» Дж. Стронга та інші), в яких розкриваються проблеми «дорослішання, взаємини з однолітками й батьками, перше кохання, рання вагітність тощо. Такі книги задовольняють виховну функцію й приносять емоційне задоволення, викликають емпатію, через яку підлітки збагачують свою мотиваційну сферу» [69]. Сучасне прогресивне покоління звертається і до історій, які зворушують їхнє молоде вразливе серце. Це такі твори, як «Ангел для сестри» Дж. Піколт, «Дівчинка на кулі» О. Слоньовської, «Вітер з-під сонця» О. Луцевської, «140 децибелів тиші» А. Бачинського, «Метелики в крижаних панцирях» О. Радушинської та ін.

Художнє співпереживання уявному героєві стає основою для виникнення емоційних компонентів, які утворюють акт взаємодії людини з творами мистецтва. Водночас сам рівень літературного розвитку школяра визначається механізмом художнього емоційного перетворення особистістю своїх інтересів, своїх життєвих цінностей. Саме тому, на нашу думку, є дуже важливим максимально правдиве зображення як головних, так і другорядних персонажів підліткових творів. Психологічні портрети таких персонажів повинні відображати реальні характери сучасного молодого покоління.

Психологізм в українському літературознавстві став об'єктом наукових досліджень Н. Зборовської [23], Ю. Кузнецова [42], С. Павличко [57], В. Роменця [66] та інших учених. Так, наприклад, Н. Зборовська звернула увагу на нову хвилю

літературно-критичного інтересу до психоаналізу «в постсталінську добу, за лібералізації тоталітарного режиму» [23, с. 335]. Своєю чергою, Ю. Кузнецов виділив чотири основні значення поняття психологізму: 1) психологізм як науковий метод, 2) психологізм як індивідуальна особливість художнього стилю письменника, 3) психологізм як певний аспект вивчення сприйняття твору читачем і, нарешті, 4) власне психологізм – застосування психологічних знань до вивчення художнього явища [42, с. 221].

Зображення психологічних особливостей людини під час ґендерного становлення – один із важливих прийомів реалістичної прози, і адресованої підлітковому читачеві також. У стилі реалістичної прози сучасна українська письменниця О. Сайко пише свою повість під назвою «Новенька та інші історії» (2012). У центрі уваги – 13-літні підлітки. Їхні історії такі ж правдиві, як і саме життя читача, якому адресовано книгу. Героям оповідань уперше в житті доводиться бути в драматичних ситуаціях, приймати важливі рішення, вести боротьбу за перемогу в конкурсі краси. Уперше в житті підлітки стикаються з проблемою дружби, кохання, непорозуміння, справедливості і честі. Вирішити їх можуть лише самі підлітки за допомогою самоаналізу, самокритики, тактовних та лаконічних порад дорослих.

О. Луцевська у своїй повісті «З води у воду» (2017) розглядає тему першого підліткового кохання та дружби, невпевненості та рішучості, цілеспрямованості та відступництва. Десятирічна дівчинка Данка обожноє плавати і хоче влітку здійснити одну із свої найзаповітніших мрій – перепливати річку в своєму містечку.

О. Лушевська яскраво та невимушено зображує типових підлітків у типових ситуаціях, як, власне, і С. Гридін у свої реалістичних психологічних повістях.

Видана у 2016 році книга під назвою «Чат для дівчат» стала осередком підліткових історій, герої яких дуже схожі на своїх читачів та допомагають їм розібратися з їхніми проблемами та зрозуміти себе. Саме така література є яскравим прикладом фемінного дискурсу, де повною мірою розкривається хід думок дівчат, їхня психологія, становлення як майбутньої дорослої жінки, формування фізіологічних

відмінностей. Дванадцять оповідань від сучасних українських письменниць торкаються важливих тем життя дітей 10 (11) – 15 років. Справжні емоції, тонкий гумор, багатогранність та відвертість зацікавлюють свого читача з перших сторінок книги.

До проблем періоду дорослішання звертаються у своїх творах В. Рутківський («Потерчата»), Г. Малик («Злочинці з паралельного світу»), Зірка Мезантюк («Як я руйнувала імперію»), Дзвінка Матіяш («Марта з вулиці Святого Миколая»), О. Луцевська («Інший дім»), Г. Рис («Намалюй мене пташкою»). В Україні починають з'являтися переклади зарубіжної підліткової літератури: «Маргаритко, моя квітко» австрійської письменниці Крістіне Нестлінгер, «Буба» польської письменниці Барбари Космовської, «Абсолютно нецілована» норвезької письменниці Ніни Елізабет Грьонтведт, «Елеанор і Парк» американської авторки Рейнбоу Ровел тощо.

У сучасній українській реалістичній прозі для підлітків своєю актуальністю вирізняються повісті С. Гридїна. Автор глибоко проникає у найпотаємніші глибини душі персонажа, докладно описує різні психологічні стани і процеси (почуття, думки, бажання), помічає нюанси переживань дитини в сучасному світі й надає їм нового звучання. У 2011 році була написана і видана його перша книга «Федько, прибулець з Інтернету», яка стала початком письменницької кар'єри. Наступним кроком у літературній діяльності стало продовження історії про комп'ютерний вірус, який поширювався між людьми – «Федько у пошуках Чупакабри» (2012) та «Федько у віртуальному світі» (2012). Так С. Гридін створив трилогію для дітей про віртуальний світ. Ця тема є досить актуальною і на сьогодні, оскільки межі реальності та штучно створеної віртуальності з кожним роком все більше й більше стираються. «Проблема, яка постала на фоні такого явища, це невідповідність реальності й вигаданого комп'ютерного світу. Як повела б себе людина (дитина), якби опинилася насправді у віртуальному світі серед монстрів, чудовиськ, супергероїв, піратів тощо. Вирішення цієї проблеми напрошувалося на художній

твір. З таким завданням успішно впорався Сергій Гридін, створивши казкові повісті» [54] – стверджує Л. Овдійчук.

У 2013 році виходить реалістична повість «Не такий» про закомплексованого школяра Дениса Потапенка, який у своєму підлітковому віці зустрічається з багатьма проблемами, які характерні для цього періоду, та намагається їх розв'язати. Автор знайомить читача з питаннями, які хвилюють дитину у 8 – 9 класах, зображує, як саме підлітки намагаються самотужки їх вирішити та побудувати нормальні або, навпаки, зруйнувати стосунки з батьками, вчителями та однолітками. У творі порушені злободенні проблеми формування особистості підлітка в соціумі, родині та в колі однолітків.

«Надзвичайна цінність повісті «Не такий» – у тому, що автор не бреше своїм читачам і не придурюється, що цього всього немає, що всі дорослі мають лише гарні наміри, або що так і треба. Читачам не можна брехати, якого б віку вони не були, а у віці, коли несправедливість сприймається особливо гостро, правда особливо важлива. Ця правда – не лише в описаних ситуаціях, але і в мові. У мові підлітків – правильний сленг, у мові вчителів – упізнавані штампи, і загалом усі герої живі і говорять відповідною мовою» [59] – розповідає про повість авторка рецензії С. Пиркало.

У 2015 році на полицях книжкових магазинів з'являється казкова повість для дітей «Кітик Ковбаско» – історія про те, як Олешка та його кіт Ковбаско помінялися місцями. Школяру здавалося, що життя його маленького підопічного є чи не ідеальним: їж собі, спи та грійся на сонечку. Проте не все виявилось так розкішно, як він гадав. Хлопчик сам став котом, а Ковбаско пішов до школи. «Цікаво, що негаразди в обох друзів, по суті, однаковісінькі. Обоє хвилює визнання однолітків і сутички із забіяками (ще відомі як булінг). Важливо, що кіт у людській подобі дає собі раду краще за людину в котячій. А отже, дитячі проблеми, які, може, знайомі й читачам, порівняно з котячими війнами за територію, утіканням від собак і пошуком їжі, здадуться не такими вже й невирішуваними. Переважно, щоб їх

розв'язати, просто треба переступити свій страх...» [77]. С. Гридін і в дитячій повісті порушує питання зайвої ваги, дитячих знущань над однолітками та ставлення людей до тварин.

На проблеми підліткового періоду життя С. Гридін вказує у своїй наступній повісті «Не-Ангел», яка вийшла друком у 2016 році. У цій книжці автор порушив багато питань, про які дорослі не люблять розмовляти з дітьми. Це, серед іншого, проблеми між батьками, зрада, домашнє насильство, онкологія, жебрацтво, діти-безхатченки, торгівля людьми та органами. Книжка вириває героя (а разом з ним і читача) з тепличних умов та з головою занурює у непривабливі аспекти життя. Ряд сімейних проблем спонукає головного героя книги Олесья втекти з дому, після чого він опиняється в епіцентрі драматичних пригод.

«Думаю, що книжки повинні мати якісь виховні моменти, але не дуже багато. Так, щоб діти читали книжку і разом з тим виховувались. Але писати спеціальні книжки для дітей, вважаю, не треба. Ми і так їх виховуємо більше, ніж потрібно: у школі, вдома, у садочку. Тобто, ми весь час виховуємо дітей і не даємо їм жити. Тому бажано в книжках якось завуальовувати виховні моменти. Але те, що вони там потрібні, – це однозначно» – зазначає у своєму інтерв'ю для сайту «BBC Україна» С. Гридін [53].

У видавничому центрі «Академія» 2017 року вийшли друком дві нові повісті цього прозаїка «Незрозумілі» та «Відчайдушні», а у Видавництві Старого Лева – «І паралельні перетинаються». Усі три книги адресовані підлітковій аудиторії, проте дорослі теж могли б звернутися до цієї реалістичної, детективної та психологічної прози.

Усі три повісті різні за своєю основною тематикою, проте об'єднують їх головні герої – типові підлітки, які зустрічаються з уже не дитячими, але й ще не дорослими проблемами та намагаються їх вирішити. Головний герой повісті «Незрозумілі» Сашко Головка, звичайний підліток, не погоджується з думкою батьків, які вважають його ще дитиною. С. Гридін зображує шлях становлення

внутрішньоособистісних протиріч підлітка, знайомить читача з його оточенням і тим, як все ж таки діти такого віку намагаються вирішувати свої проблеми.

«Відчайдушні» – повість-детектив, у якій головний герой Дмитро Прокопчук разом з друзями починає вести власне розслідування незрозумілого зникнення дітей у селі своєї бабусі. А у творі «І паралелі перетинаються» С. Гридін порушує проблему підліткового самогубства. Головного героя повісті Романа наштовхують на такі думки неналагоджений контакт з батьками, небажання вчитися у школі та відсутність будь-якої мотивації до подальших дій. Отже, С. Гридін пише твори, у яких центральними персонажами виступають підлітки з усіма їхніми проблемами.

Коли М. Кошка у своєму інтерв'ю із С. Гридіним запитала, чому він обрав саме «підлітковий» жанр і звідки він бере сюжетні лінії, прозаїк відповів: «Сюжетні лінії беруться з життя. Щось із власного, трохи осучаснене, щось помічаю навколо та іноді чую від сина якісь цікаві історії. Зараз він у мене вже дорослий, має 18 років, 197 см. зросту і вчиться в Національному університеті «Острозька академія», а коли я почав писати, він якраз вступав до тієї підліткової категорії, і мені було дуже легко спостерігати за його інтересами, захопленнями та все це описувати в книгах. Можна сказати, що всі свої книжки я писав в першу чергу для нього! Тепер він виріс, і мені доведеться розширювати аудиторію і писати ще й дорослу літературу!» [41].

Український дитячий письменник С. Гридін вважає тинейджерів найцікавішою аудиторією, але одночасно й найскладнішою. Цей «народ» є нестабільним, мінливим, від нього не знаєш чого чекати наступної хвилини. Письменник порівнює свого сина з такими підлітками. С. Гридін стверджує, що дітям писати легко, бо ми самі такими були, коли можна досхочу веселитися, не мати турбот і найбільшою проблемою вважати двійку. Так само легко й з дорослим читачем, бо ж сам уже не дитина і чудово розуміє психологію людей свого віку. А от вгадати з підлітками складно. Вони постійно змінюються. Для сайту «Здолбунів City» С.

Гридін розповів: «Тут треба і тему дібрати, і написати про неї так, щоб і гострота не втратилась, і простота викладу, і головне – актуальність. Зараз працюю над іще однією книжкою для підлітків, загалом, це має бути серія, де піднімаються теми порозуміння і стосунків з батьками, тема сексу, моральні, психологічні аспекти. Це питання, які важливі саме для підліткового віку, а тому й писати про них потрібно так, аби не перевернути з ніг на голову, аби було зрозуміло, не моралізувати, але й не зобразити вульгарно. Тонкощів чимало, але у мене вдома є своєрідний путівник» [53] – натякав на свого сина Сашка письменник.

Сучасні письменники, які орієнтують свої твори для юнацької аудиторії, як і С. Гридін, звертаються до актуальних тем підліткового сьогодення, пишуть зрозумілою та простою мовою для свого читача, не навчають його життю, не дають порад чи настанов. Письменники зображують своїх героїв реально та правдиво, аби читач бачив у книжці друга та порадника, а не приписи, що диктують йому правила, за якими потрібно жити. Прозаїки з максимальною прозорістю описують реальних підлітків, їхні проблеми, які здаються дорослими та серйозними; пишуть про вирішення підліткових проблем. Отже, С. Гридін є письменником, який реалістично-психологічно говорить про проблеми дітей під час дорослішання. Його повісті – путівники для підлітків із дитячого світу в світ дорослих.

2.2. Тема дорослішання та еволюція характерів підлітків у повістях С. Гридїна

Одне з головних завдань письменників, які створюють підліткову літературу, – стати як можна ближчим другом для свого читача. Виконання цього завдання досягається шляхом створення персонажів, схожих на молоде покоління віком від 10 (11) до 15 років. Письменники вдаються до різних художніх засобів, позасюжетних елементів, деталізації, діалогів та монологів. Зображуючи персонажів-підлітків, не можна опускати жодний фактор, який може вплинути на формування та еволюцію їхніх характерів.

У повісті «Не такий» з усіх позафабульних чинників композиції С. Гридін найчастіше використовує портрет та деталізовані портретні характеристики. Сюжет твору розгортається навколо дев'ятикласника Дениса Потапенка, який має зайву, як для свого віку, вагу і через це дуже страждає. Над ним сміються та знущаються однолітки, не розуміють батьки та повністю відсутній контакт з учителями.

Зображення зовнішності персонажа або якихось конкретних рис обличчя в той чи інший момент є багатою скарбницею пізнання його життя. Читач може зрозуміти наслідки взаємозв'язку підлітка й суспільства, внутрішнього і зовнішнього світу. Так, наприклад головний герой повісті «Незрозумілі» Олександр Головка на початку твору постає перед читачем «дорослим чоловіком», намагається вперше в житті поголотися: «Біля ямки на підборідді та над верхньою губою, добре придившись, можна було розгледіти кілька світлих, трохи кучерявих волосин» [12, с. 5].

Найчастіше на початку твору у читача формується уявлення про спосіб життя хлопців – головних персонажів прози С. Гридін, їхні характери і вдачу, і тільки у процесі читання усе це складається в чіткий образ. У свої десять років Денис, головний герой повісті «Не такий», розглядає себе у дзеркалі: «На нього дивися невисокий товстун з несимпатичними складками на животі і ледь відвислими щоками» [13, с. 13]. Деталі зовнішнього опису тільки підкреслюють внутрішній стан хлопця, переживання і невпевненість. Такий спосіб портретування, коли письменник вдається до опису окремих деталей зовнішності, важливих для психологічного аналізу, поширений у літературі. Поряд із подієвим розвитком сюжету відбувається розвиток характеру, самоствердження головного героя, зміна його ставлення до себе і до тих проблем, які він переживає.

Поряд з портретними характеристика автор вводить у текст і внутрішні монологи героїв. Так, найчастіше до внутрішніх монологів вдається головний герой повісті «І паралельні перетинаються» Ромка Гордійчук. Хлопець стикається в соціальних

мережах з різними групами, де людей закликають до самогубства і розповідають, що на це можуть відважитися лише сильні духом люди. Читаючи та аналізуючи інформацію, яку отримав Рома з комп'ютерного екрану, він роздумує: «Для чого собі руки різати? Можна багато всього іншого придумати! Та й боляче, певно, отак себе, рідного, шкрябати...» [10, с. 33]. У ході розвитку подій читач бачить, як впливають соціальні мережі на хлопця. Це відбувається завдяки внутрішнім монологам. Саме в розмірковуваннях після критичних ситуацій відбувається процес дорослішання та моральне становлення підлітка.

С. Гридін відображає шлях становлення головних героїв як особистостей через їхню взаємодію з оточенням. Описуючи внутрішній світ персонажів під час спілкування з однолітками, батьками та вчителями, автор намагається передати читачеві всю глибину їхнього болю. Хлопці – головні герої усіх повістей – незрозумілі для своїх батьків, які дітей не чують або не бажають чути. Так, Денис («Не такий») залишається наодинці зі своєю зайвою вагою, Олень («Не-Ангел») має батьків, які занадто заклопотані своїми буденними проблемами, через що дитина потрапляє у товариство безхатченків, Роман («І паралелі перетинаються») через відсутність належного контакту з рідними піддається великому впливу соціальних мереж, які викликають в нього цікавість до самогубства, Сашка Головка («Незрозумілі») спіткало підліткове, якесь «неочікувано» доросле життя, до якого він не був готовий.

С. Гридін вдається до нетрадиційного зображення переживань своїх героїв. У повістях «І паралелі перетинаються» та «Не такий» автор вводить тексти пісень, через які читач здійснює психоаналіз хлопця як особистості. Роман Гордійчук слухає пісні про самогубство, а Денис Потапенко – пісні Бумбокс, котрі співають про непорозуміння із зовнішнім світом. Поєднання традиційних та індивідуально авторських художніх прийомів творення психології персонажів є особливістю зображення характерів підлітків у реалістичній прозі С. Гридін.

Аналізовані нами повісті є реалістично-психологічними, тому що для зображення еволюції характерів героїв автор зображує їх у різних ситуаціях, де підлітки можуть проявити свої риси вдачі.

Підліткова література є специфічною у психологічному й естетичному плані й вимагає особливих прийомів характеротворення. Період від 10 (11) до 15 років – це вік, який означає перевтілення, еволюцію дитини в дорослу людину. С. Гридін в аналізованих повістях намагається деталізувати й портретні характеристики, і елементи пейзажу та інтер'єру, і внутрішні монологи, щоб психологічний аналіз його героїв відбувався реалістично, враховуючи всі чинники впливу на підлітка.

В основі повісті «Не-Ангел» – історія хлопчика Олесь. Його батьки зайняті своїми дорослими справами: мама важко працює, а батько частенько прикладається до пляшки. Вони постійно сваряться, а їхній син-восьмикласник давно вже мріє про тишу та спокій в такій дружній колись родині. Олесь вперше власними очима бачить дівчинку, хвору на рак, вперше є присутнім на похороні своєї однокласниці та вперше відчуває тривогу за маму, яка потрапила до онкологічного відділення.

Опис реалій справжнього життя, невигаданого, неідеалізованого – один із засобів характеротворення персонажів цієї повісті. Автор переносить героїв із одних ситуацій в інші, аби простежити поведінку чи то підлітків, чи то дорослих. С. Гридін не ставить перед собою прямолінійного завдання засудити зображене, а, навпаки, подає світ у чистій його реальності, створює достатньо зриму картину внутрішнього світу героїв, не пояснюючи його.

Наприклад, Сашко у повісті «Незрозумілі» потрапляє на квартиру, де відбувається «тусовка» його однокласників. Хлопці вживають алкоголь та курять, а дівчат ведуть себе занадто доросло як для їхнього віку. Сашкові огидна уся та ситуація і він йде геть, бо розуміє, що то не є нормальним підлітковим життям.

У повісті «Не-Ангел» важлива роль відведена й деталям інтер'єру, який оточує головного героя. Виконуючи роль посилюючих ретрансляторів духовної сутності героя, предмети інтер'єру несуть у собі відбиток його індивідуальності, які

завуальовані в систему психологізму. Так, наприклад, С. Гридін описує місце, де проживав безхатченко Чапля й куди потрапив Олесь, втікши з дому: «На підлозі валялися бита цегла, шматки труб. Кудись нагору вели іржаві сходи... Скрізь хиталось тьмяне павутиння. Місце здавалося страшним і загадковим, нагадувало напіврозвалений середньовічний замок з таємничими привидами й історіями, які нагнітали страх. Під стіною на складених одна на одну цеглинах було щось подібне на ліжко, змайстроване з різних за розмірами і товщиною дощок. На ньому – розкидане шмаття, яке, судячи з усього, заміняло постільну білизну. До стіни прибито ручний умивальник, поряд з ним – обшарпана тумбочка без дверцят, у якій акуратно складено якийсь одяг. На бетонній підлозі лежав вичовганий килимок» [11, с. 110]. Автор надає перевагу розлогу описові цієї місцевості, аби показати, що для Олеся це місце було дуже холодним, відлюдкуватим та чужим. Інтер'єр вищезгаданої «кімнати» нагадував стан душі хлопчика: там було так само незатишно та неприємно.

С. Гридін відображає реальність у своїх творах не у формі думки про неї, а у формі самого життя, наочно, такою, якою її бачить читач чи міг би побачити, сприймаючи безпосередньо. Автор намагається максимально об'єктивно змалювати дійсність, незалежно від власного суб'єктивно-емоційного сприймання цієї реальності.

Характери підлітків С. Гридін розглядає як складну систему, в якій диференціюються та інтегруються психічні властивості, що розвиваються в них під впливом соціальних факторів в умовах взаємодії та спілкування з іншими людьми. Через монологи, діалоги дійових персонажів ми дізнаємося про їхні думки, душевні стани, про риси характеру. Головні герої повістей спілкуються з однолітками однією мовою, а з батьками – іншою. Письменник навмисно використовує такий мовленнєвий контраст, щоб показати повноту різниці між шкільним та життям удома. Підліткам необхідна підтримка батьків, розмови зі старшими, аби розпізнати корисне та шкідливе для себе, як серед дій та вчинків, так і серед людей.

Отже, повісті С. Гридїна про підлітків, внутрішній світ яких формується під впливом соціального середовища, моралі вулиці та виховання у сім'ї. Глибину і гостроту переживань хлопців, їхні психологічні портрети автор передає завдяки влучно підібраним засобам характеротворення, внутрішню сутність образів-персонажів розкриває через динамічний образ дійсності: вчинки, діалоги, монологи, поведінку, описи пейзажів та інтер'єрів тощо. Реалістична форма викладу, емоційність та психологізм твору змушують читача жити в одному часі й просторі з героями твору, змушує аналізувати, мислити і робити власні висновки.

2. 3. Гендерна ідентичність та її вияви у вчинках героїв С. Гридїна : поведінковий аспект

Ідея зміни гендерних стереотипів «маскулінності» й «фемінності» під впливом соціальних обставин розвивається та виявляється в усіх аналізованих нами творах. Літературні критики стверджують, що фемінність не є суто жіночою рисою, а маскулінність – виключно чоловічою. Ці два компоненти можуть існувати в протилежному співвідношенні. Тобто, у чоловіків частково виявляються фемінні риси, а в жінок – маскулінні. Як доводять А. Маккабі і К. Жаклін (1974), висока фемінність у жінок і висока маскулінність у чоловіків зовсім не є гарантією психічного благополуччя. Така закономірність найбільш істотно простежується під час розвитку й становлення дитини у підлітковому віці.

На думку теоретиків фемінізму, «фемінність – це довільна категорія, якою жінку наділив патріархат, це характерні форми поведінки, яких очікують від жінки у певному суспільстві» [75, с. 2]. А маскулінність – традиційний чоловічий спосіб буття (орієнтований на домінування), чоловічі цінності, суспільні чоловічі ролі (годувальника, захисника, опікуна, керівника). Як стверджує Т. Качак, «найвпливовішою і доцільною є теорія, що пояснює дихотомію «фемінність-маскулінність», згідно з якою гендерні відмінності (вибір гендерних «норм»

поведінки в емоціях, активності / пасивності, суб'єктивності / об'єктивності тощо) є передовсім результатом особливостей соціалізації, відмінності соціальних ролей чоловіків і жінок, хоч й інші теорії мають сенс стосовно гендерних ідентичностей» [29, с. 429].

Важливим для розуміння гендеру є поняття гендерних ролей – це «один із видів соціальних ролей, набір очікуваних зразків поведінки (гендерних норм) чоловіків і жінок» [16].

Е. Еріксон вказує, що гендерна ідентичність формується шляхом гендерної соціалізації, яка передбачає засвоєння певної системи статевих ролей з метою досягнення відповідності визначеним і притаманним певному суспільству правилам та уявленням щодо поведінки представників чоловічої та жіночої статі [79, с. 184].

Аналізуючи повісті С. Гридіна, Т. Качак зазначає, що в них представлений в основному «маскулінний дискурс – сукупність комунікативних висловлювань, об'єднаних репрезентацією маскулінності як категорії гендеру, комплексу тілесних, психічних і поведінкових особливостей, цінностей і стереотипів, які характерні для чоловіків» [30, с. 236]. Дослідниця стверджує, що такий комплекс реалізується у характерних для хлопців темах і проблемах, в акцентуванні уваги на хлопчачих образах і характерах, жанрово-стильових і наративних моделях, мові й інших маскулінно ідентифікованих елементах твору.

На формування маскулінних рис впливає багато факторів. Літературознавець Матеуш Світліцкі звертає на це особливу увагу. Він говорить про проблему впливу на дорослішання чоловічих змін, які пов'язані зі здобуттям Україною незалежності. Впливають також на чоловічу самоідентифікацію і стосунки з батьками, і відносини з ровесниками. Обґрунтовує польський дослідник і роль насилля, і роль спорту у формуванні маскулінних рис, і «вплив патріархату і

гегемоніальної маскулінності на перманентну потребу молодих хлопців доводити свою маскулінність» [83].

Гендерна ідентичність зумовлена, перш за все, соціально-культурною ситуацією. Неправильне гендерне самовизначення може бути спричинене неповною родиною або нездоровим психологічним станом сім'ї. Не менш важливим фактором щодо гендерної ідентичності є адаптація до різних ситуацій, яка відображає найбільш яскраві риси характеру індивіда.

«Відокремлюючи в інших людях певні особистісні риси, суб'єкт надає інформацію про власні можливі диспозиції в соціальній поведінці. Таким чином, систему установок можна розглядати як форму організації індивідуального досвіду, яка спрямовує свідомість суб'єкта, дозволяє прогнозувати майбутнє і через пізнання детермінувати його поведінку» [48, с. 5].

Чоловіки та жінки різняться між собою багатьма факторами. Так, Х. Душко та Ю. Маслова зазначають: «Проаналізувавши найпопулярніші гендерні стереотипи, можна визначити такі типові риси фемінності: м'якість, емоційність, слабкість (психологічна і фізична), розвинена інтуїція, комунікативність, турботливість, вразливість. Типові маскулінні риси: раціональність, активність, інтелект, незалежність, сила (психологічна і фізична), агресивність, авторитарність, стриманість в проявах емоцій, амбіційність, любов до ризику» [17].

У творах С. Гридїна головними персонажами є хлопці-підлітки, у житті яких виникає багато проблем, пов'язаних із взаєминами в родині та серед однолітків. З розгортанням сюжету повістей автор зображує гендерну ідентифікацію хлопців у процесі їхньої соціалізації. Можна простежити, як головні герої повістей поступово проявляють гендерні риси «маскулінності» у взаєминах з однолітками, родиною та друзями.

На початку повісті «Не такий» восьмикласник Денис – товстенький закомплексований підліток. Батьки в його день народження ставляться до

нього, як до малої дитини, що не дуже до вподоби хлопцеві. Денис Потапенко вважає себе вже дорослим чоловіком, якому не потрібні зайві ніжності та опіка. Протистояння підлітком надмірній увазі й опікуванню з боку батьків є нормальним явищем у такому віці. А враховуючи, що цей підліток – хлопець, то у процесі становлення його гендерної ідентифікації такі риси притаманні для його статі.

Нездорова психологічна атмосфера в родині підлітка стає каталізатором його вчинків в реальному житті та необхідності швидкого дорослішання, прийняття ролі «головного чоловіка в родині». Важливим моментом у повісті й одночасно у формуванні характеру Потапа стає подія, коли Денис повернувся зі школи й став свідком того, що його батько з речами виходив з квартири. Піднявшись швидко нагору, хлопець застав маму в сльозах – батько пішов з їхньої родини: «Денис погладив її ледь розкуйовджене волосся, і раптом відчув відповідальність за цю ще день тому сильну і впевнену в собі жінку, яка зараз нагадувала ображену дівчинку, у котрої відібрали улюблену іграшку. Вона так і не підвела голови з Потапових колін, і для неї в цю мить він був єдиним сенсом життя, захистом і підтримкою. Потап почував себе справжнім чоловіком» [13, с. 45]. Саме ця ситуація стала поштовхом для розвитку ознак гендерної ідентифікації через поведінкові моделі у взаєминах з головним героєм. Він набуває більш дорослих чоловічих рис, відчуває відповідальність за жінку, яка його народила, розуміє, що його роль тепер – захищати й оберігати свою матір. Це яскраві вияви «маскулінності» як у підлітковому віці, так і в дорослому житті.

Процес становлення гендерної ідентичності прослідковується не лише в головного героя повісті Дениса Потапенка, а й в інших підлітків, з якими він спілкується. Так, наприклад, під час ранкової зарядки в таборі, в якому Денис перебував влітку, Алка, одна з дівчат з його загону, демонструвала усі свої дівчачі принади, які тільки починали формуватися: «–Вадиме Гнатовичу! Подивіться! А я правильно все роблю? Дівчина Нахиялася ще нижче і

випростувалася ще енергійніше... – А може, ви мені проведете індивідуальні заняття? – звабливо провела язиком по губах і підняла на фізкультурника невинні очі» [13, с. 122]. Вияв зрілості гендерної ідентичності дівчат відбувається набагато швидше. Алка мала усі фемінні риси на той момент, але у гіпервияві і до того ж не зовсім в доречному місці.

У повісті «Не такий» є яскравий приклад того, як у дівчатах можуть поєднуватися два гендерних критерії. Ситуація у школі, коли однокласниця Віка випадково забруднила ганчіркою блузку Рувьової. Почалася сварка. Інка Рувьова у сварці проявляла більше «маскулінних» ознак: сварилася, лаялася, намагалася влаштувати бійку й перемогти в ній. Інша дівчинка, своєю чергою, хотіла м'яко залагодити конфлікт, вибачалася, говорила як можна тихіше і винувало, аби не викликати на себе зайвого гніву Рувьової. Але в їхню жіночу сварку втрутився вже рішучий і впевнений у собі Денис Потапенко. Він примусив обох дівчат припинити суперечку й вивів Віку з класу, щоб уникнути розгортання конфлікту.

С. Гридін яскраво демонструє типові гендерні вітання підлітків, що чітко характеризує процес гендерного становлення: «У шкільному дворі все вирувало... Дівчата з виском кидались одна одній на шию і без угаву торохтіли, демонструючи «морську» засмагу чи нову зачіску. Хлопці міцно потискали руки, перекидалися фразами і оцінювали зовнішність однокласниць» [13, с. 153].

Проаналізувавши цей уривок з повісті, можемо стверджувати, що дівчата вітаються у характерній, за фемінними рисами, для них формі: щиро, відкрито, голосно та емоційно. Хлопці ж, у свою чергу, – приклад стриманості як у рухах, так і в словах. Для їхньої гендерної ідентичності характерне й зацікавлення жіночою статтю у вигляді оцінювання їхньої зовнішності.

Становлення гендерної ідентичності підлітків – це процес постійної диференціації, який відбувається під впливом соціальних, біологічних, психологічних та культурних чинників. Відомо, що для дітей 10 (11) – 15 років авторитетами є лідери в референтних групах. Тому роль однолітків у гендерній

соціалізації достатньо велика. О. Курдибаха стверджує, що в суспільному середовищі дитина вперше випробовує себе як представник певної статі. Отримані гендерні стереотипи теж піддаються спробі використання, після чого відбувається кореляція «в самотійному, нерегламентованому дорослими спілкуванні. У групах однолітків гендерна поведінка стає одним із головних параметрів оцінки дитини, а звернення підліткової компанії перш за все до емоцій, а не до розуму, здійснює сильний виховний вплив. По-друге, з однолітками підліток має можливість обговорювати такі інтимні питання, про які він соромиться говорити з дорослими» [44].

Соціальне випробування та моральне становлення чекали і на Романа Гордійчука – головного героя повісті «І паралельні перетинаються». Сюжетотворча проблема – спроби самогубства у підлітковому віці. Роман потрапляє на сайти, де «авторитетні» «бувалі» користувачі писали свої враження від порізаних рук, зап'ястків та про те, що на це може відважитися тільки сильна духом людина. У групі обговорювалося, що ніхто не розуміє підлітків, вони знаходяться сам на сам зі своїми проблемами, нікому не потрібні і єдиний шлях з цього вийти – покінчити життя самогубством.

Перше, що відчув Роман, – це огида: «Фігня якась! – подумав Ромко. – Для чого собі руки різати?! Можна багато всього іншого придумати! Та й боляче, певно, отак себе рідного, шкрябати! Тут часом пальця поріжеш, а потім тиждень ходиш і сичиш від болю, поки не заживе!» [10, с. 33]. Та тут у психологічну гру вступають природні чоловічі інстинкти, котрі враз змінюють думки хлопця: «А може, я просто слабак?» [10, с. 33]. І з цим узяв до рук канцелярський ніж. Провів раз, провів другий – є результат. «Тепер я посвячений!» – подумав «герой». Гіперболізовані та ще повноцінно не сформовані маскулінні риси, природне бажання не бути осторонь соціуму та відсутність здорового спілкування з батьками зробили свою справу – дитина зробила перший крок на шляху до самогубства.

Доросла, ґендерно правильно сформована людина знає, що вона відчуває і як боротися з цими почуттями. А підлітки у своєму віці тільки стають на шлях вивчення цієї складної теми. Роман не знав, як бути у ситуації, коли оббризкав штани. У цей момент ним заволоділи фемінні прояви характеру: йому було соромно, він не хотів, аби над ним сміялися хлопців у класі. Швидко проскочивши у клас, Ромко зібрався з духом і був готовий до усього, але не до відповіді біля дошки. Чоловічі риси вдачі зробили своє: хлопець наполяг на своєму до останнього, не йшов ні на які умови та погрози, а просто вилетів з класу, аби не зазнати ще більшої поразки. Отже, у підлітковому віці соціальне оточення формує в нас прояви маскулінних чи фемінних природних рис, проте корегувати прояви та направляти їхній розвиток у потрібно русло лежить на плечах батьків.

Як зазначає О. Курдибаха, «однією з причин порушень ґендерної ідентичності в підлітковому віці може бути порушення ідентифікації з образом батьків, в результаті засвоєння дітьми дисгармонійних, потенційно конфліктних настановлень маскулінності-фемінності, що утворилися як відбиття дисгармонійних стосунків між подружжям у сім'ї» [44]. У повісті «Не-Ангел» процес становлення ґендерної ідентичності в більшій мірі пов'язаний із впливом родинних стосунків на ґендерну соціалізацію підлітка.

Головний герой повісті «Не-Ангел» Олесь виховується в родині, де тато не є прикладом для наслідування. Причина цьому – психологічна незрілість дорослого чоловіка та майже повна відсутність в нього традиційних позитивних маскулінних рис, таких, як відповідальність, рішучість, здатність забезпечувати родину, гарне ставлення до своєї сім'ї. Батько Олеся зневажає дружину, піднімає на неї руку, не знаходить спільної мови у взаєминах із сином, часто приходиться додому напідпитку й ображає Олеся. У відповідь на це син не поважає батька, та все ж побоюється його дорослої фізичної сили, вияви якої спостерігає у взаєминах батька з матір'ю. Ці психологічно напружені ситуації, які часто закінчуються фізичною розправою сильного чоловіка над слабкою

жінкою, призводять до негативних наслідків – мама потрапляє до лікарні. Саме в цей критичний момент в Олеся з'являється рішучість, впевненість висловити батькові те, що наболіло, довести хибність його поведінки, способу життя й ставлення до родинних обов'язків. Так само, як Денис з повісті «Не такий», Олесь відчуває відповідальність за матір, за її здоров'я, бо чоловік, у якого від природи повинні бути інстинкти збереження цілісності родини, поведився аморально, не зміг уберегти дружину та цілісність сім'ї загалом. Олесь іде з дому на вулицю. У нього вже є одна з основних «маскулінних» ознак – рішучість, але досі ще притаманна боязливість (стереотипна гендерна ознака фемінності), яка може стосуватися перехідного стану в підлітковому віці, коли гендерні риси тільки формуються. Тому інколи межа «фемінність – маскулінність» є тонкою, й через неї гендерні ознаки можуть проникати в характер протилежної статі. Хлопчик не знає, як він проживе кілька днів без мами, але він діє. Олесь не випускає з рук мобільний телефон, щоб бути на зв'язку з мамою, яку от-от повинні прооперувати. Проте вуличне життя вносить у його рішучі плани корективи. Отже, стосунки в родині Варишнюків – це приклад того, як може бути виявлена зріла гендерна ідентичність у підлітка. Поштовхом до самостійності стає відверта сварка Олеся з батьком. Він ударив сина по обличчю рукою і відштовхнув його. «Було зовсім не боляче, але гидко і принизливо. Мовчки надягнув шорти, всунув у кишеню мобільний, не кажучи і слова, закріпив зі столу якісь гроші, що залишила йому мама і почав зашнуровувати кросівки» [11, с. 91]. Наостанок Олесь твердо сказав: «– Здохати під парканом буду, а до тебе не повернуся!» [11, с. 92]. Сергій Дмитрович, батько Олеся, своїм зухвалим ставленням до сина викликав у нього ненависть до себе.

До цього моменту на його формування та поведінку впливали взаємини в родині. А після того, як Олесь опинився на вулиці, – взаємини в соціумі. У таких умовах виживання в Олеся поступово починають з'являтися такі риси, як рішучість, впевненість, відповідальність за чуже життя, стійкість та мужність, які

можна віднести до чоловічих рис. Але звертаємо увагу на те, що м'якість та доброта («фемінні» властивості) йому також ще притаманні. До замаскованого житла Чаплі – хлопця з вулиці, з яким познайомився Олесь, – намагалася пробратися тітка Женя. Чапля не хотів її пускати ні за якої умови, але Олесь благав дослухатися до неї, за що потім поплатився украденими грошима та сніданком. Як наслідок, прийшов до висновків про неможливість надмірної доброти в екстремальних умовах вулиці, в яких наразі перебував.

Процес становлення зрілості гендерної ідентичності Олеся відбувається не шляхом уподібнення до батька як чоловіка, головної людини в сім'ї, яка повинна слугувати прикладом для гендерного становлення сина, а шляхом поступового захисту матері від батька. Так, після однієї зі сварок Олесь «присів на ліжко біля мами, м'яко провів рукою по хвилястому волоссю. – Не бійся, Я нікому не дам тебе образити, – твердо промовив. Мама з вдячністю глянула на свого захисника, крізь сльози всміхнулася...» [11, с. 75]. Або ж для прикладу можна вказати на ситуацію, коли Олеся було сказано, що його найріднішу людину кладуть в онкологічне відділення: «Лесь пригорнув її [мамину] голову до себе. По маминій щоці покотилась сльоза. Олесь, враз подорослішавши, шепотів заспокійливі слова. За кілька хвилин мама отямилася і знову стала врівноваженою, впевненою в собі» [11, с. 87].

Головний герой повісті «Незрозумілі» Сашко Головка, звичайний дев'ятикласник. Йому набридла надмірна опіка батьків, він вперше закохується, боїться, сумнівається, стає на захист кращого друга, падає і знову підіймається. Він бачить несправедливість однокласників, розпусну та огидну поведінку хлопців-однолітків.

Слід звернути увагу на способи формування гендерної ідентичності. «Гендерна ідентичність, на думку Фрейда, є критичною складовою розвитку особистості – можливо, це найбільш критична його складова. Усвідомлення гендеру

набувалося і формувалося через стосунки із членами родини і ширшого товариства» [33, с. 102].

Самовизначення головного героя залежить переважно від соціально-культурного впливу. Головний герой, так само, як і його хлопці-однолітки, полюбляє заходити на дорослі сайти, переглядати «цікаві» картинки та відео. Дівчата, надивившись на дорослих жінок у соціальних мережах, намагаються бути схожими на них у своєму підлітковому віці, якому ще не притаманна така поведінка. Невідповідність таких дій та віку надає дівчатам занадто доступного та розпусного вигляду. Тобто засвоєння системи статевих ролей підлітками відбувається шляхом копіювання інших людей, які мають більший авторитет, захмарну кількість підписників та популярність на просторах Інтернету, що стає наслідком деформованої самоідентифікації.

З повісті дізнаємося про найбільш гострі ситуації в житті головних героїв. Після невдалої розмови з батьком, Сашко попрямував на вулицю, щоб побути на самоті. Там він зустрів свого однокласника Севку Мовчанова, який прямував вулицею, «тримаючи два великі пакети, у яких щось металеве подзенькувало» [12, с. 47]. Севко запросив Сашка у свою компанію розслабитися. На квартирі, де вже було повно підлітків, панував хаос: дехто з хлопців був вже занадто п'яний, деякі дівчата повсідалися хлопцям на коліна та не соромилися їхніх рук на своїх ледь прикритих ніжках. Сашкові та картина була не до душі. А от перед наглою та сп'янілою Катюю Змієвською встояти було важко. Дівчина поводи́ла себе як доросла жінка, що не відповідало її фізичному та соціальному вікові: «В одній руці Катя тримала два фужери на високих ніжках, в іншій – яскраву пляшку з прозорою рідиною», чим натякала на пікантний розвиток подій. Сашко вчасно схаменувся і втік від неї. Можна вважати, що саме в той момент він проявив психологічну силу та раціональність: у нього в голові не вкладався образ Змієвської, оскільки там вже жила Олеся – розумна, ніжна, виважена та тендітна дівчина.

Сашко, проявляючи сміливість та мужність, намагався захистити свого друга Ромку у бійці, за що їм обом дісталось на горіхи. Батько, побачивши ввечері «прекрасну» картину на обличчі свого сина, сказав: «У бійці, як у війні, характер чоловіка проявляється. Тоді стає зрозуміло, боягуз він чи має волю і може володіти собою. Виручить товариша чи панічно тікатиме від небезпеки, наклавши у штани» [12, 105 с.]. Таким чином, батько дав зрозуміти Сашкові, що не так страшні синці, як причина, через яку ти їх отримав.

Центральний персонаж повісті-детективу «Відчайдушні» – Дмитро Прокопчук, хлопець, який відправляється на літні канікули в село Озерне до своєї бабусі. Там на нього чекають його друзі: Андрій, Пашка та Катруся. Приїхавши на відпочинок, компанія опиняється в центрі головної інтриги – у селі зникло вже троє дітей. Дмитро та його товариші беруться до розв'язання цікавої й заплутаної історії, потрапляють через це у різні пригоди.

Дмитро Прокопчук за зовнішніми даними не схожий на типового персонажа пригодницьких жанрів: «довгий на зріст, худий, з тонкими руками і ногами, він був подібний на незграбного молодого жирафа» [9, с. 5]. Проте автор наділяє його характерними маскулінними рисами, які описують внутрішній стан героя та власне сам його характер. Так, наприклад, тато Дмитра здивувався, коли син виявив бажання самостійно поїхати маршруткою до бабусі у село: «Тату, звикни, що в тебе доросла дитина, – усміхнувся поблажливо Дмитро. – За кілька років закінчу школу, одружуся і піджену тобі купу онуків! – змалював перспективи» [9, с. 17].

За допомогою опису дій та вчинків головного героя, автор також намагається схарактеризувати його маскулінні риси, що характерні для героїв пригодницьких жанрів. Уже на вокзалі Дмитро не виявив у себе в кишені грошей на білет. Йому зустрівся чоловік, котрий ніс у руках аж 7 буханок хліба. Хлопець вирішив йому допомогти і той, на диво, виявився водієм маршрутки, що

буде прямувати до села Озерне. За допомогу водій дозволив Дмитру проїхати до місця призначення абсолютно безкоштовно.

Прибувши до бабусі та смачно пообідавши, Прокопчук кинувся на зустріч зі своїми друзями, щоб розгадати цікаву загадку зі зникненням трьох дітлахів, що й стає рушієм карколомних змін у житті головного героя. Дмитро, Андрій та Паша разом відповідають гендерним уявленням про норми чоловічої ролі. Дмитро – розумний та має дедуктивні здібності Холмса. Андрій, на прізвисько Терорист – профі у використанні будь-якої зброї й сміливо нею користується. Павло ж, якого в селі називали Каратистом, демонструє свої фізичні здібності. Комплекс їхніх тілесних і поведінкових особливостей, риси характеру героїв засвідчують переважно чоловічі якості (високий зріст Дмитра, широкі плечі Андрія і міцна статура Павла, їхня мужність, відчайдушність, упертість та витривалість), але й не виключають і тих, що ідентифікуються як фемінні (боязливість, сором'язливість, непевність).

Не оминув С. Гридін у своїй повісті-детективі мотивів юнацької закоханості. Зовсім поверхово, але досить влучно автор зображує моменти, в яких Прокопчук хоче виглядати героєм їхньої хлопчачої компанії для подружки Каті. Він проявляє геройство, коли погоджується, на відміну від інших хлопців, сходити з дівчиною на кладовище й розвідати ситуацію, яка може прояснити деякі нюанси їхньої «детективної» справи. Дорогою «Дмитро кидав у відповідь короткі «мужні», як йому здавалося, фрази» [9, с. 81]. Тож, можемо сказати, що С. Гридін бере за одну з основ традиційні константи самоствердження й самооцінки чоловіка. І. Кон, аналізуючи проблему видозміни маскулінності, виокремлює кілька таких констант: загальна модель поведінки та мотивації, чоловіча потреба «не бути жіночим», належність до «ієрархічного чоловічого товариства», гомосоціальність, гендерна відмінність у спрямованості інтересів та сенсі діяльності, агресивність і схильність до насильства, чоловіча сексуальність» [39, с. 48]. Тому, виявляючи характерні риси своєї статі, хлопці намагаються самоствердитися шляхом розкриття заплутаної справи свого села.

У дослідженні Т. Качак зазначено, що «уявлення про різні типи чоловічої мужності увиразнюються завдяки іншим хлопцям-персонажам, з якими взаємодіє головний герой. Це типова тенденція художньої репрезентації маскулінності у хлопчачо-підлітковому тексті, шкільній повісті. Як правило, ці персонажі контрастують у морально-етичному плані як «позитивний» та «негативний», а моделі їхньої поведінки протиставлені» [30, с. 241]. Так, на контрасті зі своїми друзями Дмитро, який прочитав книгу про Шерлока Холмса, має розумний вигляд, справляє враження начитаної людини, яка може послідовно мислити та встановлювати логічні зв'язки між подіями.

Чоловіча дружба – одна з ознак маскулінного світу, з яким себе ідентифікує герой повісті. Автор зображує ідеалізовану чоловічу дружбу, без підстав і докорів. Хлопці поважають одне одного, враховують думку кожного, поспішають одне одному на допомогу за першої ж нагоди.

Соціальні та психологічні чинники мають великий вплив на формування «фемінних» чи «маскулінних» компонентів гендерної ідентичності головних героїв повістей С. Гридїна. Ці чинники формуються у поведінковому аспекті характерів хлопців, який скерований вищезгаданими умовами, й одночасно коригують його й розвиток особистостей підлітків загалом.

Отже, вияви різних ознак та компонентів гендерної ідентичності у «підліткових» повістях С. Гридїна залежать від соціальних умов, у яких перебувають герої, від стосунків з родиною, близькими, друзями та однолітками. У поведінковому аспекті – процесі дорослішання й розвитку – гендерна ідентичність образів-персонажів представлена через ідентифікацію з представниками конкретної групи – «справжні чоловіки», «справжні жінки». Під впливом соціальних чинників можуть відбуватися певні відхилення від цих конкретних груп. Підлітковий вік – перехідна стадія дорослішання від дитини до дорослого. Набуваючи залежно від різних ситуацій та обставин то фемінних, то

маскулінних рис, герої прози С. Гридїна здебільшого є гендерно нейтральними, не визначеними у своїх характерах та здібностях підлітками.

2.4. Прийоми трансляції авторського досвіду у повістях С. Гридїна для підлітків

Підліткова література охоплює широке коло проблем, які порушують у своїх творах письменники. Їхні герої перебувають у постійному пошуку себе, змінюються, створюють та вирішують проблеми, розвиваються як особистості та вчать жити. С. Гридін намагається якомога реалістичніше та достовірніше описати проблеми, з якими підлітки зустрічаються у період дорослішання.

Випробування, які проходять герої, загартовують їх, змушують шукати вихід зі складних життєвих ситуацій: втрата друга, зрада батька, легковажна поведінка мами, яка хоче влаштувати особисте життя, перше кохання, перший батьків ляпас, вулиця, загроза життю тощо. У творах багато роздумів про сенс буття, про усвідомлення себе в цьому світі. Характери головних персонажів вимальовуються через окремі майстерно описані епізоди, деталі, увиразнюється через репліки інших персонажів: батьків, однокласників, учителів, нових друзів, знайомих. Коло морально-етичних проблем, які охоплює С. Гридін у своїх повістях, є досить широким та різноманітним.

Гладкий, незграбний, егоїстичний, ледачкуватий, плаксивий, і водночас – начитаний, слухняний, люблячий син – таким на початку твору постає «не такий» Денис Потапенко, головний герой повісті С. Гридїна. 14-річний хлопчина розуміє, що безтурботне дитинство закінчилося, і попереду самостійне вирішення підліткових проблем.

Проблема вуличних дітей-розбишак яскраво розкрита в епізоді, коли Потапа зустріли старші від нього хлопці, які «відбували термін (вони самі любили так казати)», в якомусь професійному ліцеї» [13, с. 18]. Троє підлітків на прізвиська Слон, Хиля та Сьозя займалися тим, що тинялися містом та вибивали

гроші із малолітніх дітей. Перепало від них і Денисові. Після образливих слів «свиня», «жирний», «монстр» у його адресу один із підлітків вдарив у перенісся. А після того, як малий повалився додолу, «хтось із них втиснув голову Потапа в грязюку» [13, с. 20].

Б. Салюк пояснює поведінку таких дітей: «Шибеники є аутсайдерами в соціумі, який не сприймає їх як рівних собі. Водночас діти не розуміють встановлених цивілізацією правил життя, що цілковито не узгоджуються з їх особистим світоглядом, і це нерозуміння та неприйняття довколишніх реалій спонукає до набуття ними статусу асоціальної особи» [67, с. 140].

Те ж саме можна сказати і про Коновалова Сергія Степановича, або, як його називали друзі та знайомі, Канава: «– Ти шо ето, дятел, свої манаткі тут разбрасиваєш? – «наїхав» на Дениса татуйований пацан... – Ти на каво, свінья в'єтнамская, батон крошиш?.. – Ти, казьол толстий, знаєш, хто я такой? – наступав Канава, ніби хотів розчавити Дениса своїм чималим міцним тілом» [13, с. 100]. Ми бачимо, що його поведінка зображується як особистий протест проти чинного в соціумі порядку речей.

Слід також зауважити про проблему колективної думки однолітків, бажання «хліба та видовищ» та протест проти системи. Так, наприклад, досить показовою була бійка Інни Рувольової та Віки Чмирі за те, що остання, не бажаючи того сама, кинула брудну ганчірку на спину Рувольовій: «– Давай, Рувольова! – скандували деякі дівчата. – Зроби з неї млинець з масла!» [13, с. 88]. Денис втрутився ж у бійку, аби її припинити і врятувати Чмирю. Його «злість на однокласників, більшість із яких отримували насолоду від биття Віки, накрила Потапенка, наче хвиля» [13, с. 89].

Соціум відіграє важливу роль у формуванні особистості підлітка. Саме у цьому віці негативне або позитивне ставлення оточуючих формують у дитини моральні та духовні цінності, вирішують його пріоритети, точніше, герой під впливом соціуму обирає для себе майбутній шлях. Прикладом може слугувати

випадок, коли на медогляді лікарі нетактовно висловилися щодо надмірної ваги Дениса. Після чого хлопець узяв себе в руки і почав складні для нього тренування.

У цей період підліткові складно знайти для себе мотивацію до будь-яких дій. Але Потап з цим справився на «відмінно». «Йому набридло бути об'єктом жартів тих людей, які (на його думку), керувалися лише основними, якимись дикунськими, інстинктами і повинні були б мешкати в спеціальних резерваціях, як звірі в зоопарку. Чому нещасні гопники Слон та Хиля можуть втручатися в його життя, змушують боятись і ховатися в кущі, тільки щоб з ними не здибатися?... Чому він має потерпати від образ Швабри і виконувати її дурнуваті команди, метою яких є втоптати особистість у грязюку і показати, що дитина – це лише забавка в руках дорослих!» [13, с. 58]. Він вирішив діяти: «Одні виявляють характер і змагаються з течією, а інші плывуть за нею і при цьому вважають, що саме вони керують своїм життям» [13, с. 58]. І Потапенко почав боротися із суспільними обставинами, для початку схуднувши.

Це рішення характеризує його як сильну особистість, яка спроможна приймати важливі рішення, керувати власним життям і відрізнити «біле» від «чорного». Він не почав пливти проти течії як хлопці-гопники, показуючи свою аморальність. Ні, Денис обрав конкретно для себе шлях самореалізації, особистісного становлення та зміни свого зовнішнього вигляду.

У повісті «Не такий» розкривається й проблема першого кохання підлітків. Згадаємо картину, коли Потапенко на шкільному вечорі тяжко переживав побачене: дівчина, яка йому страшенно подобалася, танцювала з його колишнім найкращим другом. Автор наголошує і на причинах. Найчастіше до алкоголю підлітків штовхають або проблеми в родині, або особисті переживання, або бажання стати дорослішим та крутішим. У випадку Потапенка, це були особисті переживання. Звісно, він зробив декілька ковтків прямо з пляшки. У голові йому запаморочилось, і це призвело до негативних

наслідків: він образив Віку, яка йому подобалося. Але на допомогу, як колись давно, прийшов Самоха – забутий і найкращий друг. Вони разом відшукали дівчину, яка намагалася покінчити життя самогубством.

Проблема суїциду є дуже гострою на сьогодні. Існує ряд чинників, які штовхають підлітків до цього: проблеми в родині, особисті переживання, відмова від загальноприйнятих норм, вплив соціуму та багато інших. Але автор звертає нашу увагу саме на особистісні переживання підлітків. Їх потрібно розглядати комплексно, разом з усіма чинниками, які впливали на таке рішення: постійні знущання однолітків та відмова хлопця, до якого є симпатія.

Відомо, що С. Гридін вкладав у свої твори більше, ніж просто піклування про підлітків. Автор має сина. І саме під час його дорослішання С. Гридін звертав увагу на актуальні для нього проблеми. У період популярності у соціальних мережах груп на кшталт «Синій кит», письменник серйозно задумався над цим питанням і сів за написання повісті. «І паралельні перетинаються» – яскравий приклад того, як ми можемо своєю дорослою неухважністю загубити дитину не лише в морально-психологічному плані, втратити з нею зв'язок, а й втратити її назавжди. Застерігаючи свого сина від подібних до тих ситуацій, в яких перебуває Роман Гордійчук, С. Гридін хоче застерегти й інших батьків від жахливої катастрофи.

У «Не-Ангелі» автор порушив багато питань, про які дорослі не люблять розмовляти з дітьми. Це, серед іншого, проблеми між батьками, зради, домашнє насильство, онкологія, жебрацтво, діти-безхатченки, торгівля людьми та органами. Книжка вириває героя (а разом з ним і читача) з тепличних умов та з головою занурює у непривабливі аспекти життя. Ряд сімейних проблем спонукає Олеся втекти з дому, після чого він опиняється в епіцентрі драматичних пригод.

У реальності його рідного дому, який символізує для нього затишок, спокій, порозуміння, поки що немає. Родина фактично розпалася. Теплі спомини про

щасливе минуле сім'ї посунули безповоротно постійні сварки і навіть бійки. Домашня атмосфера непривітна і ніби відчужена від хлопця. Батьки постійно живуть на межі психологічного зриву [50]. Перша проблема родини Варишнюків, яка впадає в око читачеві, – це стосунки Олеся з батьком: «Спілкування з батьком обмежувалося звичним уже питанням «Як там у школі?». Час від часу він брався за «виховання» Олеся, вважаючи, що той без його контролю «не так росте»... [11, с. 6]. На наступних сторінках читач зустрічає вже сп'янілого Сергій Дмитровича і його спроби поговорити з сином «про шкільне кохання, сексуальний досвід чи щось таке» [11, с. 7]. Олесь боїться власного батька, його тіло труситься, долоні пітніють, але хлопчик тримається, оскільки іншого варіанту в нього немає. Питання алкоголізму та безробіття (а саме це і стосується батька Олеся) є актуальним у будь-який час. Чоловік не може керувати своїми емоціями і своїм життям, через що страждає вся родина. Для Олеся він є яскравим прикладом «як не потрібно»: він ображає жінку – матір своєї дитини, може її спокійно вдарити і зовсім не буде відчувати своєї вини, не бажає йти працювати і робити щось для власної родини.

Агресія викликає агресію. Це закон, який діє в родині Варишнюків. Батько не поважає власного сина, син не поважає власного батька. Згадаємо ранок, коли Сергій та Олександра разом готували сніданок на кухні. Олесь, прокинувшись, просто не повірив власним очам: «Ранок був щирим і веселим: як і колись, жартував тато, нестримно сміялася мама. Олесеві все це здавалося невдалою театральною постановкою невідомого режисера, який, не знайшовши хороших акторів, використав любителів-невдах. Швиденько проковтнув їжу і поспішив із квартири» [11, с. 43]. Діти все чують, бачать і розуміють. Олесь віддано любив свою родину і свято вірив у її ідеальність. Але батько зруйнував його любов і повагу до своєї сім'ї загалом, і до себе особисто зокрема.

Унаслідок таких стосунків в родині Олесь вимушений пізнати справжнє вуличне життя. Познайомившись з безхатченком Чаплею, справжнє ім'я якого – Саша, восьмикласник Варишнюк, а разом з ним і читач, дізнається про життя

безпритульних дітей. Пригадаємо, що ця тема була також порушена у повісті «Не такий». Олесь стає учасником розіграної аварії, щоб заробити гроші на життя. Але, як то кажуть, легкі гроші легко йдуть. Зароблену нечесним шляхом суму викрадає у хлопців вночі незнайома жінка. Олесь, не знаючи вуличних законів і маючи добре чисте серце, умовив Чаплю сховати її від дощу в їхньому «житлі».

«– А ви знаєте, яка ваша помилка? Ну, не ваша особисто, а взагалі дорослих? – спитав Олесь. – Ви не припускаєте, що діти можуть бути розумнішими від вас й іноді давати мудрі поради. Для вас ми всі – олігофрени, яким усе потрібно розжувати і в рота класти. Якби ви іноді нас слухали, то і життя по-іншому могло складатись...» [11, с. 139]. Так, батьки іноді не розуміють до кінця того, що діти спостерігають за сімейним життям, вони уважні до кожної дрібниці, вони помічають настрій батька та матері, яким би він не був і як би його не маскували.

Головний герой повісті «Незрозумілі» Сашко Головка у своєму підлітковому віці зустрічається з безліччю проблем у взаєминах як з батьками, так і з однолітками. До речі, саме тому досить символічною і назва самого твору – незрозумілими є підлітки для дорослих, дорослі проблеми, з якими вперше зустрічаються діти, є незрозумілими для підростаючого покоління, а дії самих підлітків є незрозумілими для батьків та вчителів.

Сашко обурений надмірною опікою батьків. Йому хочеться відчувати себе абсолютно дорослим та незалежним у свої 14 років, що характерно для його віку: «... Батько вранці з відрядження дзвонить і контролює, чи я в школу не запізнююсь, – не міг заспокоїтись Сашко. – Чи йому там нема чим зайнятися? – сплюнув спересердя» [12, с. 20]. Однак, коли Сашко вирішив вперше поголотися, за що відчував страшенний сором перед батьками, в усьому старався наслідувати свого тата: «Хоч як намагався робити все, як батько, надуваючи, наче старий Головка, щоки, це мало йому вдавалося. Несподівано

зачепив болючий прищик, який невідомо звідки взявся за ніч, і скрикнув, порізавшись» [12, с. 5]. Звідси, до речі, впливає ще одна типова для підліткового віку фізіологічна проблема – висипання на обличчі. Сашко через ті «кляті прищі» відчуває себе невпевненим у собі, неповноцінним хлопцем, на якого «страшно глянути». Вирішити цю проблему з психологічної точки зору можна шляхом розмови батьків з дитиною.

Головка у повісті, як і більшість персонажів повістей С. Гридін, стикається з проблемою жорстокості своїх однокласників як у ставленні до своїх однолітків, так і до дорослих, переважно вчителів. Сашко не визнає такої поведінки однокласників, тому завжди стає на бік тих, кого ображають. Автор спеціально наділяє таким рисами головного героя, аби донести до читача-підлітка, як правильно потрібно діяти.

Не оминув С. Гридін у повісті «Незрозумілі» і теми першої закоханості: «Сашко зачудовано дивився на Орісю. Зі свого місця міг бачити тільки її потилицю, рожеве вушко, трохи прикрите волоссям, і частину зарум'яненого обличчя. Раніше ніколи не звертав на неї уваги. Ходить – то й нехай собі ходить... А сьогодні цілком несподівано він відкрив для себе Орісю. Виявляється, вона досить симпатична. І чимось дуже загадкова. Хочеться дивитись на неї і все» [12, с. 28]. Перші прояви симпатії до дівчини на психологічному рівні, десь у думках персонажа демонструє нам автор.

Якщо у повісті «Не такий» С. Гридін робить акцент на взаємодії підлітка зі своїми однолітками, то у творі «Не-Ангел» автор хоче наголосити саме на родинних стосунках, які мають вагомий вплив на формування цілісної самосвідомої особистості. У повісті «Незрозумілі» яскраво проглядається взаємопов'язані проблеми – неухважність батьків і, як наслідок, відсутність знань про адекватну поведінку в суспільстві та адаптацію в ньому. Твір «І паралельні перетинаються» – повість-заклик більше до батьків, аніж до дітей: автор намагається попередити

біду та показати батькам, які наслідки можуть бути від їхньої неувважності до дитини.

Отже, у своїх повістях С. Гридін охоплює широке коло «вічних» підліткових проблем. Він вважає за потрібне не замовчувати їх, не ідеалізувати життя дітей, а навпаки говорити про проблеми, наголошувати на можливих наслідках. Автор досить тонко зображує будь-які дії своїх героїв, аби донести усю глибину конфліктів між поколіннями.

ВИСНОВКИ

Досліджуючи гендерні позиції героїв у реалістичних повістях С. Гридіна для підлітків, ми прийшли до висновку, що вони виявляються в них через засоби характеротворення, специфіку подієвості, проблематику, жанрову своєрідність.

Сучасна проза для дітей та юнацтва має знакову на сьогодні тенденцію – розвиток гендерно маркованої реалістичної прози для підлітків, що зумовлює дослідження побутування гендерних стереотипів у ній. Найяскравіші зразки творів гендерно збалансованої та гармонійно побудованої прози свідчать про врівноважене використання поетичних засобів, які є інструментарієм гендерного підходу до літературного аналізу. На рівні тематики, образів, нарації, композиції та мови виявляється гендерна двополюсність, яка є характерною для репрезентації хлопчачого і дівчачого в літературному творі для дітей та юнацтва. Його основна мета – не тільки розважати, розвивати пізнавальні та комунікативні навички, але й виконувати превентивну, статевоосвітню та гендерно-культурну функції.

Гендерні студії цього масиву літератури сприяють ґрунтовному виокремленню тенденції формування в сучасній прозі для підлітків та юнацтва трьох репрезентованих конкретними текстами повноцінних дискурсів – дівчачого, хлопчачого і гендерно симетричного.

Особливий період переходу в доросле життя у дівчат і хлопців відрізняється своїми гендерними ознаками. В художній літературі для підлітків вони найбільш повно розкриваються у подієвості реалістичної прози та еволюції творення образів персонажів. Саме в ній головними героями є персонажі-підлітки (найчастіше 10 (11) – 13 (14) років), у яких увиразнюється гендерна ідентичність, центральний компонент самосвідомості (І. Кон), формується стевотипізована поведінка, зникає загальнодитяча поведінка, притаманна дітям дошкільного і молодшого шкільного віку. Акцентуючи гендерні аспекти літературознавчого прочитання сучасної підліткової прози, можемо проаналізувати життєву позицію та досвід підлітків, їхню психологію,

характер, пізнати мотивацію вчинків та дій, розкрити особливості поведінки за тих чи інших обставин. Художнє осмислення теми дорослішання дитини дає можливість прочитання процесів соціалізації, засвоєння гендерних ролей, набуття підлітком «сексуального тіла», психологічних та фізичних змін.

У різних змістових ракурсах, з різною психологічною інтенсивністю заглиблення в емоційні аспекти дитячого світобачення зображують підлітків у реалістичних та реалістично-фантастичних творах. Специфіку зображення персонажа диктують закони соціально-психологічної, пригодницької, біографічної прози. Вибір і зображення героя є дуже важливим питанням для визначення художньої своєрідності кожного твору й жанрових груп літератури для дітей.

Смисловий центр художнього світу в реалістичній прозі – дитина, особливий персонаж, який є носієм особливого світобачення, еталонів і стереотипів певної культури. Він наділений індивідуальними психологічно-прагматичними характеристиками, наприклад, своєрідним віддзеркаленням соціально-культурної реальності. Упродовж усього тексту читач отримує цілісне уявлення про зовнішність, характер, морально-етичну і світоглядну позицію героя.

Беручи за основу психологічний критерій, образи дітей сучасної реалістичної повісті можна класифікувати за принципами образо- і характеротворення, тематико-проблемним аспектом, поетикою творів та моделями їхніх стосунків.

Типологічно образи дітей-персонажів у сучасній українській реалістичній прозі для підлітків представляють самотня дитина, дитина-аутсайдер, важкий підліток, «інша дитина», «маленький дорослий» та самодостатня дитина.

Зображення психологічних особливостей людини під час ґендерного становлення – один із важливих прийомів реалістичної прози, і адресованої підлітковому читачеві також.

У сучасній українській реалістичній прозі для підлітків своєю актуальністю вирізняються повісті С. Гридїна. Автор глибоко проникає у найпотаємніші глибини душі персонажа, докладно описує різні психологічні стани і процеси (почуття, думки, бажання), помічає нюанси переживань дитини в сучасному світі й надає їм нового звучання.

У повісті «Не такий» з усіх позафабульних чинників композиції С. Гридін найчастіше використовує портрет та деталізовані портретні характеристики. Сюжет твору розгортається навколо дев'ятикласника Дениса Потапенка, який має зайву, як для свого віку, вагу і через це дуже страждає. Над ним сміються та знущаються однолітки, не розуміють батьки та повністю відсутній контакт з учителями.

Зображення зовнішності персонажа або якихось конкретних рис обличчя в той чи інший момент є багатую скарбницею пізнання його життя. Читач може зрозуміти наслідки взаємозв'язку підлітка й суспільства, внутрішнього і зовнішнього світу. Так, наприклад головний герой повісті «Незрозумілі» Олександр Головка на початку твору постає перед читачем доволі дорослим і самодостатнім.

С. Гридін відображає шлях становлення головних героїв як особистостей через їхню взаємодію з оточенням. Описуючи внутрішній світ персонажів під час спілкування з однолітками, батьками та вчителями, автор намагається передати читачеві всю глибину їхнього болю. Хлопці – головні герої усіх повістей – незрозумілі для своїх батьків, які дітей не чують або не бажають чути. Так, Денис («Не такий») залишається наодинці зі своєю зайвою вагою, Олесь («Не-Ангел») має батьків, які занадто заклопотані своїми буденними проблемами, через що дитина потрапляє у товариство безхатченків, Роман («І паралелі перетинаються») через відсутність належного контакту з рідними піддається великому впливу соціальних мереж, які викликають в нього цікавість до самогубства, Сашка

Головка («Незрозумілі») спіткало підліткове, якесь «неочікувано» доросле життя, до якого він не був готовий.

Глибину і гостроту переживань хлопців, їхні психологічні портрети автор передає завдяки влучно підібраним засобам характеротворення, внутрішню сутність образів-персонажів розкриває через динамічний образ дійсності: вчинки, діалоги, монологи, поведінку, описи пейзажів та інтер'єрів тощо. Реалістична форма викладу, емоційність та психологізм твору змушують читача жити в одному часі й просторі з героями твору, змушує аналізувати, мислити і робити власні висновки.

Соціальні та психологічні чинники мають великий вплив на формування «фемінних» чи «маскулінних» компонентів гендерної ідентичності головних героїв повістей С. Гридїна. Вони формуються у поведінковому аспекті характерів хлопців і водночас коригують його й розвиток особистостей підлітків загалом.

Отже, вияви різних ознак та компонентів гендерної ідентичності у «підліткових» повістях С. Гридїна залежать від соціальних умов, у яких перебувають герої, від стосунків з родиною, близькими, друзями та однолітками. У поведінковому аспекті – процесі дорослішання й розвитку – гендерна ідентичність образів-персонажів представлена через ідентифікацію з представниками конкретної групи – «справжні чоловіки», «справжні жінки». Під впливом соціальних чинників можуть відбуватися певні відхилення від цих конкретних груп.

Підлітковий вік – перехідна стадія дорослішання від дитини до дорослого.

Набуваючи залежно від різних ситуацій та обставин то фемінних, то маскулінних рис, герої прози С. Гридїна здебільшого є гендерно нейтральними, не визначеними у своїх характерах та здібностях підлітками.

Перспективами подальших досліджень проблеми гендерної ідентифікації підлітків в сучасній українській літературі для дітей та юнацтва може стати аналіз інших творів С. Гридїна, адресованих юнацькій аудиторії, а також інших сучасних українських дитячих письменників, чия творчість є органічною часткою сучасного літературного процесу в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеева В., Кобелянська Л. Основи теорії гендеру : навчальний посібник. Київ : К.І.С., 2004. 536 с.
2. Андрусів С. Герой сучасної української прози: випробування Європою. *Волинь філологічна: текст і контекст. Польська, українська, білоруська та російська література в європейському контексті*. Луцьк : Ред.-вид. від. «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2008. Вип. 6. Част. I. С. 125–130.
3. Бічуня Н. Шпага Славка Беркути : шкільний роман. Львів : Видавництво Старого Лева, 2010. 174 с.
4. Барт Р. Введение в структурный анализ повествовательных текстов. *Французкая семиотика : От структурализма к постструктурализму* / пер. с франц. Г. К. Косикова. Москва : ИГ Прогресс, 2000. С. 196–238.
5. Бахтин М. Эстетика словесного творчества. Изд. 2-е. Москва : Искусство, 1986. 444 с.
6. Бойцун А. Р. Рецептивна трансгресія: літературний текст у дитячій свідомості : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.01.06. Чернівці, 2014. 20 с.
7. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури : підручник / за наук. ред. О. Галича. Київ : Либідь, 2001. 488 с.
8. Гинзбург Л. О психологической прозе. Ленинград : Советский писатель, 1971. 464 с.
9. Гридін С. Відчайдушні : повість-детектив. Київ : ВЦ «Академія», 2017. 128 с.
10. Гридін С. І паралельні перетинаються : повість. Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. 128 с.
11. Гридін С. В. Не-Ангел : повість. Київ : ВЦ «Академія», 2016. 144 с.
12. Гридін С. Незрозумілі : повість. Київ : Академвидав, 2016. 128 с.
13. Гридін С. В. Не такий : повість. Львів : Видавництво Старого Лева, 2014. 176 с.
14. Даниленко Л. Дитина-дивак у художньому світі Івана Франка та Григора Тютюнника. *Дивослово*. 2008. № 2. С. 23–25.

15. Демчук Н. Художній світ прози Т. Шевченка (проблема психологічного аналізу) : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.01.01. Львів, 1999. 19 с.
16. Дибовська О. Вербалізація гендерних стереотипів у дитячій літературі (на матеріалі збірки казок В. Шевчука «Панна квітів»). *Література. Діти. Час. Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва*. Львів, 2015. Вип. V. С. 36–44.
17. Душко Х. Дитяча художня література як репрезентант гендерних стереотипів. *Науковий блог. Національний університет «Острозька академія» : веб-сайт*. URL : <https://naub.oa.edu.ua/2017/> ([дата звернення 20.02.2018](#)).
18. Душко Х. Репрезентація гендерних стереотипів в художній літературі. URL : <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:o2lgUI6KPKQJ:www.ojs.ukw.edu.pl/index.php/johs/article/download/3533/4839+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua> ([дата звернення 20.02.2018](#)).
19. Думанська О. Що не так у «Не такого»? *Barabooka. Простір української дитячої книги* : веб-сайт. URL : <http://www.barabooka.com.ua/shhone-tak-u-ne-takogo/> ([дата звернення 20.02.2018](#)).
20. [Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста, В. Тейлора ; пер. з англ. В. Шовкун ; наук. ред. пер. О. Шевченко. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2003. 503 с.](#)
21. [Єрмоєнко С. Портрет як засіб психологічної характеристики об'єкта біографії \(на матеріалі біографії Вінстона Черчілля\). *Записки з романо-германської філології*. 2008. Вип. 21. С. 30–41.](#)
22. [Єсипенко Д. Психологія мудрої дитини у творчості Василя Стефаника. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство* : міжвуз. зб. наук. ст. 2009. Вип. XXI. С. 188–195.](#)
23. Зборовська Н. Психоданаліз і літературознавство : посібник. Київ : Академвидав, 2003. 392 с.
24. Іванюк С. Концепція юного героя в українській літературі для дітей. *Іноземна філологія*. 2007. Вип. 119. С. 77–83.

25. Іванюк С. Українська советська проза для дітей, 1917 – 1941. Герой и концепция адресата : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.01.02. Київ, 1987. 17 с.
26. Каневська Л. Психологізм романів Івана Франка середини 80-х – 90-х років : автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.01.01. Київ, 2004. 20 с.
27. Качак Т. Концепти маскулінності у пригодницькій прозі для юних читачів. *Прикарпатський вісник НТШ «Слово»*. Івано-Франківськ, 2017. № 3 (39). С. 188–200.
28. Качак Т. Сергій Гридін. *Українська література для дітей та юнацтва* : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2016. С. 293–297.
29. Качак Т. Сучасна українська дитяча література: аспекти гендерної інтерпретації. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : лінгвістика і літературознавство* : мужвуз. зб. наук. ст. 2009. Вип. 20. С. 425–436.
30. Качак Т. Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку ХХІ ст. : монографія. Київ : Академвидав, 2018. 320 с.
31. Кизилова В. Дискурс маскулінності в сучасній українській прозі для дітей та юнацтва. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. 2015. Вип. 42–43. Івано-Франківськ : Місто, НВ, 2015. С. 134–140.
32. Кизилова В. «Повість для дівчаток» у літературі для дітей та юнацтва II пол. ХХ - поч. ХХІ століття : специфіка моделювання образів. *Слово і час*. 2013. № 5. С. 70–76.
33. Кизилова В. Українська література для дітей та юнацтва : новітній дискурс : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Старобільськ : Видавництво ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2015. 236 с.
34. Кімел Майкл С. Гендероване суспільство / пер. з англ. Київ : Сфера, 2003. 490 с.
35. Клейменова Т. Внутрішній світ дитини в оповіданнях М. Коцюбинського. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: лінгвістика і літературознавство* : мужвуз. зб. наук. ст. 2009. Вип. 21. С. 173–180.

36. Клочек Г. «Художній світ» як категоріальне поняття. *Слово і час*. 2007. № 9. С. 3–14.
37. Ковалевська Є. Сергій Гридін : найважче писати для підлітків – вони весь час змінюються. *BBC Ukrainian* : веб-сайт. URL : https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2012/11/121122_book_2012_interview_grydin_ek.shtml (дата звернення 16.01.2018).
38. Кон И. Психология ранней юности. Москва : Просвещение, 1979. 256 с.
39. Кон І. Психологія статевих відмінностей. *Гендерна педагогіка. Хрестоматія* / пер. з англ. В. Гайденко, А. Передборської ; за ред. В. Гайденко. Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. С. 106–111.
40. Кон І. Чоловіки, які змінюються у мінливому світі. *Фемінність та маскуліність. Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2003. Число 27. С. 6–48.
41. Кошка М. Сергій Гридін: «Ніколи не думав, що після сорока доведеться служити в армії». *Каралєвна* : веб-сайт. URL : http://karalevna.com.ua/cholovicha_terytoria/16/481-sergiy-grydin-nikoly-ne-dumav-shho-pislya-soroka-dovedetsya-slujuty-v-armiy (дата звернення 17.01.2018).
42. Кузнецов Ю. Развитие психологизму в українській прозі кінця XIX–поч. XX ст. *Проблеми історії та теорії реалізму кінця XIX–поч. XX ст.* / за ред. Ю. Кузнецова. Київ : Наукова думка, 1991. С. 221–249.
43. Купріян О. Не-така книжка для підлітків. *ЛитАкцент* : веб-сайт. URL : <http://litakcent.com/2013/07/17/ne-taka-knyzhka-dlja-pidlitkiv/> (дата звернення 15.01.2018).
44. Курдибаха О. Гендерні стереотипи як чинник особистісної ідентифікації підлітків у процесі соціалізації. *Міжнародний науковий форум : соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2014. Вип. 16. С. 169–175.
45. Куца Л. «Дивна дитина», або «якесь не таке, як люди» (стереометричне прочитання оповідання І. Франка «Під оборогом»). *Література. Діти. Час. Вісник центру дослідження літератури для дітей та юнацтва*. Львів, 2016. Вип. 5. С. 81–89.

46. Ленська С. Образ дітей війни у творах Гр. Тютюнника, В. Близнеця, М. Вінграновського. *Українська література в загальноосвітній школі* : науково-методичний журнал. 2009. № 5. С. 15–18.
47. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.
48. Логвінова Д. Вплив гендерних установок на статево-рольове самовизначення старших підлітків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : 19.00.07. Харків, 2007. 21 с.
49. Марко В. П. Аналіз художнього твору : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2013. 280 с.
50. Морозенко М. Нерейтингові думки над щойно прочитаними книжками : Ірина Мацко «Перехідний вік... моєї мами»; Сергій Гридін «Не-Ангел». *Ключ* : веб-сайт. URL: <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/436> (дата звернення 08.01.2018)
51. Марценюк Т. Гендерна соціалізація як процес формування маскуліних та фемінних ознак гендерної ідентичності. *Наукові записки НАУКМА . Соціологічні науки*. 2004. Т. 32. С. 33–42.
52. Матіяш Д. Марта з вулиці Святого Миколая. Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. 234 с.
53. Ничипорук І. Невгамовний здолбунівчанин Сергій Гридін очолив фестиваль «Дивокрай». *Здолбунів. City*. : веб-сайт. URL : <http://zdolbunivcity.net/nevhamovnyj-zdolbunivchanyn-serhij-hrydin-ocholyv-festyval-dyvokraj/> (дата звернення 25.01.2018).
54. Овдійчук Л. Творчість Сергія Гридіна в контексті сучасної прози для дітей. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2015. № 5. С. 7–10 .
55. Огар Е. Читання сучасного школяра : примус чи «гімнастика для розуму». *Книжка. Твір. Читання. Дитячий дискурс*. : матеріали науково-практичної конференції «Дитина читає...» в рамках книжкової виставки-ярмарку «Форум видавців – дітям» (Львів, 8–10 травня 2008 р.). Київ-Львів: 2008. С. 6–11.

56. Осадча К. Психологізм дитячих оповідань Михайла Коцюбинського (принцип і засоби зображення характерів). *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство* : міжвуз. зб. наук. ст. 2009. Вип. 21. С. 181–187.
57. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ : Либідь, 1999. 447 с.
58. Пахаренко В. Українська поетика : наукове видання. Черкаси : Відлуння-плюс, 2002. 320 с.
59. Пиркало С. Правдиво про підлітків : рецензія на книгу «Не такий» Сергія Гридїна. *BBC Ukrainian* : веб-сайт. URL : http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2013/12/131127_book_2013_review_grydin_pyrkalo_im (дата звернення 26.01.2018).
60. Поліщук О. Автор і персонаж в українській новітній прозі. Київ : ПЦ «Фоліант», 2008. 176 с.
61. Присяжнюк С. Психологізм дитячих оповідань Володимира Винниченка (принцип і засоби зображення характерів) : автор. дис. ...канд. філол. наук : 10.01.01. Кіровоград, 2006. 20 с.
62. Приходькіна Н. Проблема формування гендерної культури української молоді. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, ДС Міланік, 2007. 204 с.
63. Погребна В. Л. Гендерний аналіз художнього твору : методичний посібник зі спецкурсу. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 42 с.
64. Роздобудько І. Арсен : повість. Вид. 2-ге. Київ : Грані-Т, 2013. 224 с.
65. Романовська І. Барбара Космовська : «Сучасні підлітки потребують чесності». *ЛітАкцент* : веб-сайт. URL: <http://litakcent.com/2012/06/15/barbara-kosmovska-suchasni-pidlitky-potrebujuj-chesnosti/> (дата звернення 20.12.2017).
66. Роменець В. А. Психологія творчості. Київ : Либідь, 2001. 288 с.
67. Салюк Б. Бешкетництво-як-бунт і проблема «Шибеник VS Цивілізація» у літературі для дітей і про дітей. *Література. Діти. Час. Вісник*

Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Рівне, 2013. Вип. IV. С. 139–143.

68. Салюк Б. А. *Perpetuum mobile* дитячої літератури : типологія традиційних образів дитини-бешкетника : монографія. Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2013. 216 с.

69. Слижук О. Особливості читацьких інтересів сучасних підлітків. *Література. Діти. Час. Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва*. Старобільськ, 2016. Вип. VI. С. 139–144.

70. Слижук О. Українська підліткова література у шкільній програмі : зміна канону. *Література. Діти. Час. Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва*. Львів, 2016. Вип. V. С. 179–186.

71. Словарь гендерных терминов. Москва : Информация XXI век, 2002. 256 с.

72. Соловйова О. Гендер як об'єкт сучасних гуманітарних досліджень. *Держава та регіони. Сер. Гуманітарні науки*. 2006. № 4. С. 65–68.

73. Тульчинська Н. Своєрідність художнього вираження психологізму у творчості Григора Тютюнника : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Дніпропетровськ, 2002. 15 с.

74. Фащенко В. У глибинах людського буття. Етюди про психологізм літератури. Київ: Дніпро, 1981. 279 с.

75. Фемінність та маскуліність. *Незалежний культурологічний часопис "І"*. 2003. Число 23. URL : <http://www.ji.lviv.ua/n27texts/27-avtory.htm> (дата звернення 23.02.2018).

76. Чепурко О. Образи дітей в українській малій прозі кінця XIX – початку XX сторіччя. *Вісник Житомирського держ. пед. ун-ту*. 2004. № 15. С. 215–218.

77. Чернишенко В. Те, що ти вмієш найкраще. *Barabooka. Простір української дитячої книги* : веб-сайт. URL : <http://www.barabooka.com.ua/teshho-vmiyesh-najkrashhe/> (дата звернення 26.01.2018).

78. Швець А. Кримінальний сюжет і проблеми художнього психологізму та характеротворення у прозі Івана Франка : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Львів, 2002. 26 с.

79. Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис : пер. с англ./ общ. ред. и предисл. Толстых А. В. Москва : Издательская группа "Прогресс", 1996. 344 с.

80. Bushman J. Young Adult Literature in the Classroom Or Is It?. *Young Adult Literature. Spec. Issue of English Journal*. 1997. Vol. 86. № 3. P. 40–45.

81. Cart M. Young Adult Literature : From Romance to Realism. Chicago : American Library Association, 2010. 328 p.

82. Niday D. English 394 : Young Adult Literature. Ames : Iowa State University. Web. 29 November 2011. URL : <http://www.public.iastate.edu/~dniday/394syllabuss99.html> (дата звернення 5.10.2018).

83. Nodelman Perry. The Pleasures of Children's Literature. White Plains, New York : Longman, 1992, xiv, 265 p.

84. Shkandrij M. The Postcolonial Moment in Ukrainian writing. URL : <http://www.postcolonial-europe.eu/index.php/pl/studies> (дата звернення 6.01.2018).

85. Świetlicki Mateusz. Kiedy chłopcy zostają mężczyznami? Męskość jako projekt w prozie Serhija Żadana. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2016. 180 p.

86. Wilpert von G. Sachwörterbuch der Literatur. Stuttgart, 1969. 925 p.